IJZS گۆڤاری

زانکۆی سلێمانی

بەشی B

ISSN/1813-0852

گۆڤارێکی زانستییە

بەشی زانستە مرۆڤایەتییەکانی زانکۆی سلێمانی دەریدەکات

ژمارە (٢٤) تشرینی یەکەمی ٢٠٠٨

- زمانی شیعری لەنێوان ئەزموونی شاعیرو نیستاتیکای دەقدا (نالی وەکو نموونە)
  د. ئازاد عبدالواحد کریم- مهدی فاتح عمر
- پرۆسەی دروستکردنی بڕیار لە دۆخی قەیرانی نێودەوڵەتیدا
  د. ئەنوەر محەمەد فەرەج
- ژیان و کەسایەتی پرۆفیسۆر قەناتی کوردۆ - کوردۆیێف
  د. جەمشید حەیدەری
- تۆتالیتاریزم لە سیستەمی سیاسی دا
  د. سالار حەمەسور یاسین
- کاریگەریی شوێن لەسەر بزووتنەوەی مێژوو
  کامەران محەمەد قادر
- جیاکردنەوەی زارێک وەک زمانی دەستووری شێوازبەندو باڵا
  محمد عبدالفتاح حمه سعید
- واکەیاندن لە زماندا
  د. محمود فتح الله احمد
- ناسیۆنالیزمی کوردی ١٨٨٠ - ١٩٣٩ (سەرهەڵدان و قۆناغەکانی)
  هیوا عەزیز سەعید

گۆڤاری
زانكۆی سلێمانی

بەشی B

ژمارە (٢٤) تشرینی یەكەمی ٢٠٠٨

زانكۆی سلێمانی
ژمارەی جیهانیی :
ISSN/1813-0852

گۆڤارێكی زانستییە
بەشی زانستە مرۆڤایەتییەكانی زانكۆی سلێمانی دەریدەكات

سەرۆكی دەستەی نووسەران
پ. ی. د. عەلی سەعید محەمەد

جێگری سەرۆكی دەستەی نووسەران
پ. د. محەمەد ڕەووف سەعید

سكرتێری دەستەی نووسەران
پ. ی. د. ئاسۆ ئیبراهیم عەبدوڵا

دەستەی نووسەران
پ. ی. د. سۆلاڤ فائق محەمەد عەلی
پ. ی. د. مارف عومەر گوڵ
پ. ی. د. جەزا تۆفیق تاڵیب
پ. ی. د. نیان نەوشیروان فوئاد
پ. ی. د. یاسین خالید حەسەن
د. ئەنوەر قادر محەمەد

سەرپەرشتی جێبەجێكردن: م. هەڤاڵ نەبوبەكر

ناونیشان:
گۆڤاری زانكۆی سلێمانی . بەشی زانستە مرۆڤایەتییەكان . زانكۆی سلێمانی . سلێمانی . هەرێمی كوردستان . عیراق

گۆڤاری
زانکۆی سلێمانی

مەرجەکانی بڵاوکردنەوەی توێژینەوە

١. توێژینەوەکە لەسەر کاغەزی A4 چاپبکرێت و بەسایزی ١٤وبەفۆنتی Ali_K_Sahifa Bold و لە ٢٥ لاپەڕە زیاتر نەبێت. لە سەرو و خواروی هەر پەیجێکدا (٢,٥سم)و لە لای راستو چەپیشدا (٣سم) بەجێبهێڵرێت.

٢. توێژینەوە بە زمانەکانی کوردی، عەرەبی، ئینگلیزی وەردەگیرێت ، لەلاپەڕەیەکی جیاوازدا کورتەیەکی دوو زمانەکەی تری تێدا دەبێت بەمەرجێك کۆی هەرکورتەیەك لە سەد وشە زیاتر نەبێت.

٣. توێژینەوەکە دەبێت نوێبێت و لەوەوبەر بڵاونەکرابێتەوە، یان وەرنەگیرابێت بۆ بڵاوکردنەوە.

٤. ناوی توێژینەوەکە دەبێت کورتبێتو لەژێریدا ناوو ناونیشانی توێژەرەکە بنوسرێت.

٥. لەتوێژینەوەکەدا چاودێریی شێوە نووسینی زانستیانە بکرێت کە پێکدێت لە : کورتە، پێشەکی، ئامانجی توێژینەوەکە، لەلایەنی تیۆرییەوە ئەگەر هەبێت تازەترین سەرچاوەی تێدابێت.

٦. لەتوێژینەوەکەدا سەرچاوەکان بەژمارە لەناو دوو کەوانەدا یەك لەدوای یەك دەنووسرێن.

٧. لیستی سەرچاوەکان بۆ ئەو ژمارانەی لەتوێژینەوەکە ئاماژەیان بۆکراوە بەم شێوەیە دەنووسرێن: ناوی توێژەر،ساڵی بڵاوکردنەوە، ناونیشانی توێژەرەکە، ناوی گۆڤار یان سەرچاوەکە، بەرگو ژمارەی لاپەرە. ئەگەر سەرچاوەکە کتێب بوو بەم شێوەیە دەنووسرێت: ناوی نووسەر، ناوی کتێبەکە، لایەنی بڵاوکەرەوە، شوێن، ساڵ، لاپەرە.

٨. گراف دەبێت لەسەر کاغەزی ترێس بێتو بەجیا بە مەردکەبی صینی ڕەشکرابێت.

٩. پێوانەی جیهانیی (SI-UNIT) بەکاربهێنرێت.

١٠. سێ وێنەی توێژینەوەکە پێشکەشبکرێت و یەکێکیان ئەسڵیی بێت.

١١. لەگەڵ هەر توێژینەوەیەکدا نووسراوێکی لیژنەی زانستیی کۆلیژەکە پێشکەشبکرێت بۆ پشگیریی هاوکارەکانی توێژینەوەکەو لەبواری پسپۆڕیی توێژینەوەکەدابێت.

١٢. خاوەنی توێژینەوەکە خۆی بەرپرسیارە لە ناوەڕۆکی توێژینەوەکەی.

١٣. پاش پیاچوونەوەی توێژینەوەکە لەسەر سی دی پێشکەشبکرێت.

١٤. بۆ هەر لاپەڕەیەك بری (٤٥٠٠ دیناری چاپی نوێ) لەتوێژەر وەردەگیرێت بەمەرجێك بری پارەی توێژینەوەیەك لە (٣٧٥٠٠ دیناری چاپی نوێ) کەمترنەبێت.

تێبینی: ڕیزبەندی بڵاوکردنەوەی توێژینەوەکان بەپێی زمانی توێژینەوەکەو ناوی توێژەرەکان دەبێت.

ناوەڕۆك

- زمانی شیعری لەنێوان ئەزمونی شاعیرو ئیستاتیکای دەقدا (نالی وەکو نمونە) ٧
د . ئازاد عبدالواحد کریم- مهدی فاتح عمر

- پرۆسەی دروستکردنی بریار لە دۆخی قەیرانی نێودەولەتیدا ٢١
د . ئەنوەر محەمەد فەرەج

- ژیان و کەسایەتی پرۆفیسۆر قەناتی کوردۆ- کوردۆییف ٥٣
د . جەمشید حەیدەری

- تۆتالیتاریزم لە سیستەمی سیاسی دا ٧٧
د . سالار حەمەسور باسیرە

- کاریگەریتی شوێن لەسەر بزوتنەوەی مێژوو ٩٥
کامەران محەمەد قادر

- جیاکردنەوەی زارێك وەك زمانی دەستوریی شێوازبەندو بالا ١٠٩
محمد عبدالفتاح حمە سعید

- واگەیاندن لە زماندا ١١٩
د . محمود فتح الله احمد

- ناسیۆنالیزمی کوردی ١٨٨٠ - ١٩٣٩ (سەرهەلدان و قۆناغەکانی) .... ١٦٩ - ٢٠٦
هیوا عەزیز سەعید

ناسیۆنالیزمی کوردی ١٨٨٠-١٩٣٩
(سەرهەڵدان و قۆناغەکانی)

هیوا عەزیز سەعید / زانکۆی سلێمانی / کۆلێجی زانستە مرۆڤایەتییەکان - بەشی مێژوو

پێشەکی:

ناسیۆنالیزم وەك دیاردەیەکی بەرهەمهێنراوی هزری مرۆڤ، مێژووی سەرهەڵدانی ئەگەڕێتەوە بۆ ئەوروپا، ئەمەش دەرەنجامی هەموو ئەو گۆڕانکاریانەبوو لەماوەی نێوان سالآنی (١٤٧٥-١٨٧٥)دا ڕوویانداو کۆمەڵێك گۆڕانکاری ڕیشەیی لەبوارە جۆراوجۆرەکانی ژیانی ئابوریو کۆمەلایەتیو سیاسیو فەرهەنگی هێنایە کایەوە.

ئەم دیاردەیە زووبەزووو سنورەکانی ئەوروپای تێپەڕاندو لەناوچە جیاجیاکانی جیهان بوو بەخواستی مرۆڤەکان. هەرکۆمەڵو نەتەوەیەك بەجۆرو شێوازو ڕوخسارو بەمیکانیزمی شیاو بەکاتو شوێنی خۆی لەناو تاکەکانی کۆمەڵەکەی هەوڵی بڵاوکردنەوەی بنەماکانی ئەم بیرۆکەیەو ئامانجەکانیدا، تابتوانێت ناسنامەیەکی جیاواز لەدەوروبەری بۆ کۆمەڵەکەی بونیادبنێت. بەمەبەستی ئاشنابوون بەچۆنیەتی سەرهەڵدانی ئەم بیرۆکەیە لەناو کورد، هەوڵئەدەین بە میتۆدێکی مێژوویی شیکاری سەرهەڵدانی ناسیۆنالیزمی کوردیو قۆناغەکانی گەشەکردنی دیاری بکەین.

یەکەم-سەرهەڵدانی ناسیۆنالیزمی کوردی:

سەبارەت بەمێژووی سەرهەڵدانی ناسیۆنالیزم لەناوکورددا، تائێستا جیاوازی بیروڕا هەیە لەسەر دیاریکردنی کاتی سەرهەڵدانی ئەم بیرۆکەیە، چونکە ناسیۆنالیزمی کوردی وەك ناسیۆنالیزمی ڕۆژئاوایی، دەرەنجامی کۆمەڵێك گۆڕانکاریی ڕیشەییو هەمەلایەن نییە تاکو بتوانرێت لەچوارچێوەیەکی تایبەتیو کاتێکی دیاریکراودا باس لەچۆنیەتی سەرهەڵدانو ئاڕاستەکەی بکرێت، بەڵکو توێژەرانو پسپۆڕانی ئەم بوارە هەریەکێکیان لەسەر بنەمایەكو لەبەر ڕۆشنایی چەند جیاکاریەك لەم بیرۆکەیە دەکۆڵێتەوەو سەرهەڵدانی دیاریدەکات، لەبەرئەوە ئەگەر سەرنجی سەرچاوە مێژووییەکان بدەین چەندین جۆر دیدو تێڕوانینی جیاواز لەمەڕ سەرهەڵدانی ناسیۆنالیزمی کوردی بەدیدەکەین، ئەم لایەنە وا لە(جەمال نەبەز) دەکات بڵێت: "ڕاستی یەکەی نازانرێ لەکەیەوە کورد کەوتونەتە سەر بیری ئەوەی دەوڵەتێکی یەکگرتووی ناسیۆنال بۆ خۆیان دروست بکەن... کەیو لەکوێی کوردستاندا هەوڵدراوە،...بۆ دامەزراندنی دەوڵەتێکی کوردی گشتگیر یاکوردستانێکی یەکگرتوو ئەوە بەتەواوی نازانرێ، ئەوەندە دەزانین کەئەم هەوڵە لەلایەن کوردەوە دراوە"[1]،

---

[1] جەمال نەبەز: بیری نەتەوەیی کوردی نەبیری "قەومیەت"ی ڕۆژهەلاتیو نەبیری "ناسیۆنالیزم"ی ڕۆژئاواییە، ستۆکهۆڵم، ١٩٨٤، ل ٣١- ٣٢.

بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا، هەوڵئەدەین ئەو کەسانەی دەربارەی سەرهەڵدانو ڕەوتی ناسیۆنالیزمی کوردی نوسیویانە، بەشێوەیەکی گشتی بۆ چەند گروپێك پۆلێن بکەینو گرنگترین ئەو بنەمایانە دیاریبکەین کەبیرکردنەوەو بڕیاری ئەو کەسانەی ڕەنگرێژ کردووە لەم بوارەدا.

گروپی یەکەم: سەرەتاکانی بیری نەتەوەیی کوردی بۆ سەدەکانی شازدەو حەڤدەی زایینی دەگێڕنەوەو لەم مەیدانەشدا چەند هەوڵو گوزارشتێك ئەکەن بەپاڵپشتی بیروبۆچونەکانیان کەڕوخساری نەتەوەیی بوونیان پێوە دیارە، بەشێك لەم گروپە ئاماژە بۆ هەوڵەکانی نوسینەوەی مێژووی کوردی دەکەنو باس لەکتێبی (شەرەفنامە)ی (شەرەفخانی بەدلیسی١٥٤٣-١٦٠٤) دەکەن. هۆکاری نوسینی ئەم کتێبە بەنمونە دەهێننەوە کاتێك شەرەفخان دەڵێت: "چونکە مێژوونوسان تائێستا هیچیان لەبارەی کوردو کوردستانەوە نەنوسیوە، من ویستم بەپێی توانا لەوبارەوە کتێبێك بنوسمو ناوی لێبنێم (شەرەفنامە) هەموو ئاواتیشم هەر ئەوەیە کەخانەدانە گەورەکانی کوردستان ناویان گوم نەبێت"[٢]. ئەمە سەرەڕای ئەوە باسێکی زۆر لەسیفاتو خەسڵەتەکانی تاکی کوردی دەکاتو باسکردنی ئەو کیانو پێکهاتە سیاسیانەی لەسەردەمە جۆراوجۆرەکاندا دروستبوون باسکردنە لەکیانو دەوڵەتی کوردی[٣].

هەروەها باسکردنی چەند شاعیرێکی کوردی ئەو سەردەمەو هێنانەوەی شیعرەکانیان وەك بەڵگە بۆ بیرو بۆچونەکانیان، یەکێکی ترە لەو بنەمایانەی ئەم گروپە پشتی پێدەبەستێت. بۆ نمونە کاتێك باس لە(مەلای جزیری) دەکرێت کەدەڵێت[٤]:

گوڵی باغی ئیرەمی بۆتانم　　　　شەب چراغی شەبی کوردستانم

یان ئاماژە بۆ (ئەحمەدی خانی١٦٥٠-١٧٠٧) دەکرێت لەلایەن ئەم گروپەوەو چەند شیعرێکی لە(مەمو زین)دا دەکەنە بەڵگە، بۆنمونە (خانی) دەڵێت:

گەردێ هەبوا مە پادیشاهەك
لایقی بدیا خوەدی کولا هەك
تەعیین ببوا ژبووی تەختەك
زاهیر ڤە دبوو ژبومە بەختەك[٥].

هەروەها ئاماژە بەوە دەکەن خانی سەرکۆنەی میرە کوردەکان دەکات لەبەرئەوەی بەپاشکۆیەتیو ژێردەستەیی تورکو فارس ڕازیدەبن[٦]. لەم بوارەدا (د.ئەمیری حەسەن پور) وتویەتی: "ئایدۆلۆژیای ناسیۆنالیزمی کوردی سێسەد ساڵ لەمەوبەر بەهۆی ئەحمەدی خانی لە(مەمو زین)دا گەڵاڵەکراوە. ئەو ناسیۆنالیزمە بەگوێرەیەکی تاقو بێنە لەدونیای ئیسلام لەسەدەی حەڤدەدا، داواکاری زۆر نوێو مۆدێرنی

---

[٢] شەرەفخانی بەدلیسی: شەرەفنامە، و: هەژار، چ ٢، ١٩٨١، لا سەدو حەفتاوسێ.

[٣] جەمال نەبەز: بیری نەتەوەیی کوردی، لا٣٤.

[٤] کامەران مەنتك: نەتەوایەتیو بزوتنەوەی نەتەوایەتی کورد، بش ١، گۆڤاری (نیشتمان)، ژمارە (٣)، تەمموزی ١٩٧٧، لا١٠.

[٥] ئەحمەدی خانی: مەمو زین، ئا: هەژار، پاریس، ١٩٨٩، لا٢١.

[٦] جەمال نەبەز: بیری نەتەوەیی کوردی، لا ٣٤.

خستۆتە بەرچاو. ئەحمەدی خانی "کورد وەك نەتەوەیەکی جیاواز لەفارسو عەرەبو تورك دەناسێنیو لەئەمیرانی کورد داوادەکات دەوڵەتێکی یەکگرتوو لەژێر حوکمی شایەکی کورد دامەزرێنن"[٧].

گروپی دووەم: سەرەتاکانی بیری نەتەوەیی کوردی لەسەدەی هەژدەو نیوەی یەکەمی سەدەی نۆزدەدا دەدۆزنەوەو (نیکیتین) بەقۆناغی نافەرمانیو یاخیگەریەکانی کۆمەڵایەتیو شۆڕشی خانو دەرەبەگەکانی دادەنێت[٨]. (جەمال نەبەز)یش لەم سۆنگەیەوە سەرەتای دامەزراندنی دەوڵەتی ناسیۆنال لای کورد بەکردەوە دەباتەوە بۆ سەدەی هەژدەو پێیوایە لەنیوەی یەکەمی سەدەی نۆزدە خەباتی چەکدارانەی ڕێکخراو سەریهەڵداوەو نمونەی میرە کوردەکان دەهێنێتەوە کەچەندین شۆڕشو ڕاپەڕینیان لەم ماوەیەدا دژی دەوڵەتی عوسمانیو قاجاری بەرپاکرد[٩]. هەروەها (عەزیز شەمزینی) پێیوایە لەنیوەی یەکەمی سەدەی نۆزدە جوڵانەوە ڕزگاریخوازییەکان دەستپێدەکەن، جیاوازی ئەم جوڵانەوەو خەباتە لەم قۆناغەدا لەڕاپەڕینەکانی تر، لەوەدا بەدیدەکات دروشمە نەتەوەییو ڕزگاریخوازییەکان ڕونترو گەشتر دەردەکەون[١٠].

(مینۆرسکی) بەهەمان شێوە باس لەپیادەکردنی سیاسەتی مەڵبەندی دەوڵەتی عوسمانی دەکاتو کاریگەری ئەم سیاسەتە لەسەر ڕەوتی نەتەوەیی کوردی پیشاندەداتو دەڵێت: "داگیرکردنی تازە هۆیەك بوو بۆ ئەوەی کورد لەساڵی (١٨٤٣-١٨٤٦)دا بەسەرۆکایەتی (بەدرخان پاشا)[١١] یەکەم بزوتنەوەی نەتەوەیی خۆی هەڵبگیرسێنێ"[١٢].

جەختکردنەوەی ئەم نوسەرو مێژوونوسانە لەسەر سەدەی هەژدەو نیوەی یەکەمی سەدەی نۆزدە بۆ سەرهەڵدانی بیری نەتەوەیی لەهەوڵەکانی میری سۆران (محەمەد پاشای گەورە) هاتووە، کاتێك هەوڵیدا کوردستانێکی یەکگرتوو دروستبکاتو دەست بەسەر گشت میرنشینەکاندا بگرێت[١٣]، هەروەها هەوڵەکانی (بەدرخان پاشا) کاتێك ویستی لەڕێگای پەیمانی پیرۆزو یەکخستنی میرنشینەکانەوە کیانێکی یەکگرتوو بۆ کورد دروستبکات، هاوکات لەهەوڵی بڵاوکردنەوەی خوێندنو ڕۆشنبیری دابوو لەناو تاکەکانی کۆمەڵگەی کوردی ئەوکاتو بەنیازبوو چەند کەسانێك بۆ خوێندن بنێرێتە هەندەرانو گرنگیەکی زۆریشی بەدروستکردنی کەشتیو چەكو جبەخانە دەدا[١٤].

گروپی سێیەم: جیاواز لەوانەی پێشوو نیوەی دووەمی سەدەی نۆزدە بەشێوەیەکی گشتیو شۆڕشەکەی شێخ عوبەیدوڵڵای نەهری بەتایبەتی، وەك هەنگاوی یەکەمو سەرەتایی بۆ خەمڵینی بیرو هۆشی نەتەوەیی کوردی دیاریدەکەن.

---

(٧) د.ئەمیری حەسەن پوور: پێداچوونەوەی کتێبی (ئیتنۆناسیۆنالیزمی کورد)، و: هاشم، گۆڤاری (ڕابوون)، ژمارە (٧و ٨)، ١٩٩٣، لا ١١٧.

(٨) نیکیتین: کوردو کوردستان، لا ٥٥٦.

(٩) جەمال نەبەز: بیری نەتەوەیی کوردی، لا ٣٦" قاسملو: کوردو کوردستان، لا ٤٤- ٤٦.

(١٠) عەزیز شەمزینی: جوڵانەوەی، لا ٧٥.

(١١) لەبارەی ژیانی بڕوانە: (مالمیسانژ: بدرخانیو جزیرە بوتان، ت: شکور مصطفی، أربیل، ١٩٩٨ ص ٣٧ و ٣٨).

(١٢) مینۆرسکی: کورد، و: لەعەرەبیەوە: حمە سەعید حمەکەریم، ١٩٨٤، لا ٥٥.

(١٣) بۆ زانیاری بڕوانە: {جەمال نەبەز: الامیر الکردي، اربیل، ط ١٩٩٤}.

(١٤) مالمیسانژ: بدرخانیو، ص ٣٩.

(کریس کۆچیرا) کاتێك باس لەم قۆناغە دەکات، دەڵێت: "شێخ عوبەیدوڵڵا لەمانیفێستێکدا کەبڵاوی کردەوە بۆ یەکەمجار نەتەوایەتی کوردی باسکردووەو بەوڵاتانی ڕۆژئاوای حاڵی کردووە، کەکوردەکان پێویستە چ لەئێرانو چ لەتورکیا ئاکارو کردەوەی خۆیان بەدەست خۆیان بێتو مافی سەربەستی نەتەوایەتیان بۆ دیاری بکرێت، بەبڵاوکردنەوەی ئەم بەیاننامەیە بەڕابەری نەتەوەیی کورد ناسرا"[١٥].

(ڕۆبەرت ئۆڵسن) لەبارەی (نەهری)یەوە دەڵێت: "دەرکەوتنی شێخ عوبەیدوڵڵا وەك کەسایەتیەکی دیار، نیشاندەری هۆشیاری زۆرتری کوردان لەمەیدانی نەتەوە پەروەری دایە"[١٦]. بەمجۆرەو (صالح محەمەد ئەمین)یش دەرکەوتنی شێخ عەبەیدوڵڵا بەقۆناغێکی نوێ دادەنێت کەتیایدا هەستی نەتەوەیی سنورەکانی هەستی تێپەڕاندووەو لەچوارچێوەی هۆشدا بەرجەستەبوو، لەم قۆناغەوە دارشتنی بناغەی سەرەتا گشتییەکانی چوارچێوەی ستراتیژی کاری نەتەوەیی لەپێناوی ڕزگاریو یەکگرتنەوەو پێکهێنانی دەوڵەتی سەربەخۆ ئاراستەی وەرگرتووە[١٧].

ئەم نوسەرانە، باس لەسەرهەڵدانی ناسیۆنالیزم دەکەن، ناسیۆنالیزمێك کە(کار)ە نەك (کاردانەوە)، پێیانوایە ئەم ناسیۆنالیزمە هەڵقوڵاوی ناخی کوردستانو تاکی کوردەو خواستراوی دەوروبەرو کەسانی تری دەرەوەی کوردستان نییە. (جەمال نەبەز) لەم سۆنگەیەوە دەڵێت: "بیری دامەزراندنی دەوڵەتێکی کوردی ناسیۆنال کەهەموو نەتەوەی کورد بگرێتەوە لەکوردستانێکی سەربەخۆداو بەسەرکردەیەتی شایەکی کورد، هەر لەکوردستان خۆیدا هەڵقوڵاوەو لەبێگانە وەرنەگیراوە"[١٨].

سەرەڕای ئەم سێ گروپە گروپێکی تری نوسەرانی بواری ناسیۆنالیزمو مێژوی نەتەوەیی کوردی، ناسیۆنالیزمی کوردی وەك کاردانەوەو دەرەنجامی کۆمەڵێك هۆکاری دەرەکی وێنادەکەن، ئەمەش بەتایبەتی لەدەرەنجامی سیاسەتی شۆڤینستی تورکەکان لەساڵانی (١٩٠٨)و دواتردا خۆی دەنوێنێ.

هەریەك لە(ڕەفیق سابیر)[١٩] و (ڕەمزی قەزاز)[٢٠] و (عوسمان عەلی)[٢١] و (نەجاح عەتا ئەلتائی)[٢٢] پێیانوایە بزوتنی دەماری ڕەگەزایەتی تورکەکان بووەهۆی ڕاچڵەکاندنی نەتەوە ناتورکەکانو وروژاندنی هەستو هۆشی نەتەوەییان، لەبەرئەوە دەشێت سەرەتاکانی دەرکەوتنی بزاڤی ناسیۆنالیستی کوردی وەك یەکێك لەو نەتەوە ناتورکانە پێش هەرشتێك وەك کاردانەوەیەکی ستەمی تورکو ناسیۆنالیزمی شۆڤینستی تورك لەقەڵەمبدرێت.

---

[١٥] کریس کۆچیرا: کورد لەسەدەی (٢٠- ١٩)دا، لا ٥٠- ٥١.

[١٦] روبەرت ئۆڵسن: ڕاپەڕینی شێخ سەعیدی، لا١٦٧.

[١٧] صالح محمد أمین: کوردو عەجەم، لا ١٥٣.

[١٨] جەمال نەبەز: بیری نەتەوەیی کوردی، لا ٣٤- ٣٥.

[١٩] ڕەفیق سابیر: ناسیۆنالیزمو ناسیۆنالیزمی خێڵەکی، لا٤٣.

[٢٠] ڕەمزی قەزاز: بزوتنەوەی سیاسیو ڕۆشنبیری کورد لەکۆتایی چەرخی نۆزدەهەمەوە تاناوەڕاستی چەرخی بیست، ١٩٧١، لا٢٣٧.

[٢١] د. عثمان علي: الأسس الفكرية للحركة القومية الكردية، ح٢، مجلة (ئاڵای ئیسلام)، السنة التاسعة،العددان الثاني والثالث، نوظمبر ١٩٩٥م، ص ١٥ ومابعدها.

[٢٢] نجاح عطا الطائي: الفكر القومي، ص ١٦٠ ومابعدها.

بەهەمان گوزارشتی (د.شەفیق قەزاز): ستەمی ناسیۆنالیستە تورکەکان لەکورد، فاکتەرێکی سەرەکیو کارابووە بۆ گەشەسەندنی بزاڤی نەتەوەیی کورد لەچوارچێوەی دەوڵەتی عوسمانیدا[٢٣]، نەك هۆکاری سەرەکی سەرهەڵدان. بەمانایەکی تر ناسیۆنالیزمی کوردی بوویەکی پەرەسەندوی خودی واقیعی کوردستانەو هەڵقولاوی ناخی تاکەکانی کوردبووەو خواستراوی دەرەوە نییە[٢٤]، بەڵکو پەیوەندیەکی بەتینی بەکۆمەڵگای کوردییەوە هەیەو کاریگەری هەلومەرجو ڕەهەندە جۆراوجۆرەکانی ئەم کۆمەڵگەی لەسەربووە، کەوایکردووە پێکهاتەو شکڵێکی پێببەخشێت، جیاواز لەناسیۆنالیزمی نەتەوەکانی تر، نەتوانرێت لەپێناسەو وێنەی ناسیۆنالیزمی نەتەوەیەکی تردا لەقاڵب بدرێت.

سەبارەت بەدیدو بۆچونەکانی گروپی یەکەم، ڕاستە (شەرەفخانو جزیریو ئەحمەدی خانی) لەنوسینو شیعرەکانیاندا گوزارشتی نەتەوەییان دەربڕیوە، بەڵام هەستی خۆبەکوردزانین، هەستی پێویستی یەکبونو پێکهێنانی دەوڵەتی کوردی سەربەخۆ، وەکو بیرو ئایدۆلۆژیا لەدووتوێی (نوسینەکان)دا مایەوەو لەبەر نەگەیشتنی هەلومەرجی ئابوریو کۆمەڵایەتیو سیاسیو فەرهەنگی کۆمەڵی ئەوسای کورد نەبوو بەئایدۆلۆژیای چینی هەڵبژاردەی کۆمەڵو خواستی خەڵكو بزوتنەوەی جەماوەر[٢٥].

بەهەمان شێوە، باسکردنی گروپی دووەم لەنیوەی یەکەمی سەدەی نۆزدەیەمو هەوڵی میرە کوردەکانی سۆرانو بۆتانو بابان، ئەگەرچی دروشمی سەربەخۆیی کوردستانو کیانێکی کوردییان بەرزکردبوەوە، بەڵام کردەوەکانیان لەیەك پچڕپچڕو لەناوچەیەکی بەرتەسکدا بەرجەستەبوو[٢٦]، هاوکات ئەو میکانیزمەی بۆپیادەکردنی دروشمەکان بەکاردەهاتو گیرابوونەبەر، زۆرجار لەگەڵ دروشمەکان یەکیان نەدەگرتەوەو دژیەك بوون، ئەمە وێڕای ڕەچاوکردنی بەرژەوەندی تاکەکەس یان خێڵ لەکاتی ئەنجامدانی ئەم هەوڵانەدا.

لەبەرئەوە ئەگەر سەرەتا سەرنجی نیوەی یەکەمی سەدەی نۆزدە بدەین، دەبینین لەم ماوەیەدا دوامیرنشینی کوردی لەلایەن دەوڵەتی عوسمانیەوە کۆتایی پێدێت، لەبەرئەوە لەماوەی نێوان ڕوخانی میرنیشینەکان تادەرکەوتنو سەرهەڵدانی شێخەکان لەکۆمەڵگەی کوردیدا کەلێنو دابڕانێك لەنێوان چینەکانی کۆمەڵگەدا بەدیدەکەینو پەیوەندییەك نەبوو چینەکانی کۆمەڵگە لەیەك خاڵی هاوبەش یان مەبەستێکی دیاریکراودا کۆبکاتەوە، چونکە لەئەنجامی سیاسەتی مەڵبەندی دەوڵەتی عوسمانی، میرەکان لەدەسەڵات پاشەکشەیان پێکراو بەمەش ئەو دەسەڵاتە سیاسیە ناوچەییانەی لەسنوری میرنشینەکاندا هەبوو لەناوچوو، کە بووەهۆی زیاتر پەرەوازەکردنی کۆمەڵگەی کوردیو لێرەوە چەوساندنەوەو ستەمی دەوڵەتی عوسمانی لەناوچە کوردیەکاندا بووە کارێکی ئاسانترو بارودۆخەکەی ئاڵۆزترکرد.

ئەم بارودۆخە هەر لەسەر ئەم ئاڕاستەیە بەردەوام نەبوو، بەڵکو زوویەزوو لەئەنجامی پەرەسەندنو بڵاوبوونەوەی ڕێبازی نەقشەبەندی بووەهۆی ئەوەی جارێکی تر کۆمەڵگەی کوردی ڕووەو بوژانەوە هەنگاو

---

[٢٣] عثمان علي: الأسس الفكرية للحركة، ح٢، ص١٧.

[٢٤] هەڵکەوت عەبدوڵلاو چەندانی تر: دیدارێك سەبارەت بەبیر لەنێو کورددا، گۆڤاری(یەکگرتن)، ژمارە(١٤)، کانونیکی یەکەم ١٩٩١.

[٢٥] صالح محمد امین: کوردو عەجەم، ل١٥٢.

[٢٦] هەمان سەرچاوەو لاپەرە.

هەڵبگرێتو چینێکی نوێی کۆمەڵایەتی سەریهەڵدا کە(شێخەکان) بوون. شێخەکان بەپێی ئەو پێگە کۆمەڵایەتیو سیاسیو ئایینیو ئابوریەی لەناو چینەکانی کۆمەڵگەدا بنیاتیان نابوو پرۆژەی وتارێکی بەهێزی ئایینیو نەتەوەییان هەڵگرتبوو[٢٧]، لەبەرئەوە دەبینین تاسەردەمانێکی زۆرو لەنیوەی یەکەمی سەدەی بیستیشدا ڕۆڵێکی کاریگەرو ڕاستەوخۆیان لەسەر کۆمەڵگەی کوردی بەشێوەیەکی گشتیو بزوتنەوەی نەتەوەیی کورد بەتایبەتی هەبووە. ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ چەند فاکتەرێك لەوانە:

١-لەبەرئەوەی بوونە شێخ پێویستی بەزانیاری هەبوو، ئەو زانیاریانەش یان لەمزگەوت یان لەتەکیو خانەقاکانەوە بوو، وایکردبوو لایەنە ئایینیەکە سیمایەکی دیار وەربگرێتو کاربکاتە سەر ڕۆشنبیری باوی ئەو سەردەمەو بیکاتە ڕۆشنبیریەکی ئایینی، بۆیە شێخەکان وەك کەسانێکی ڕۆشنبیری کۆمەڵگەی کوردی مامەڵەیان لەگەڵدا دەکرا.

٢-لەڕوی ئابورییەوە، شێخەکان توانیبوویان دەسەڵاتێکی ئابووری بەهێز بۆ خۆیان بنیاتبنێن، چونکە داهاتێکی زۆریان لەزەکاتو وەقفەکانو خێرو خێراتەوە بۆ دەهات، ئەمە سەرەڕای ئەوەی هەندێك لەشێخەکان بووبوونە خاوەنی ناوچەو ژمارەیەك لەگوندەکانیان تایبەتدەکرد بەخۆیانو سەرپەرشتی داهاتەکانیان دەکرد.

٣-شێخەکان لەڕوی دەسەڵاتەوە دەسەڵاتێکی فراوانیان هەبوو کە لەدەسەڵاتی سەرەك هۆزەکان زۆر فراوانتر بوو، ئەمە لەکاتێکدا میرو سەرۆك خێڵەکان تەنها لەسنوری میرنشین یان خێڵەکەدا دەسەڵاتی هەبوو، چونکە لەدەرەوەی ئەم سنورە سەرۆك خێڵ یان میرێکی تر، گوزارشتی لەدەسەڵات دەکرد[٢٨].

٤-سەرەڕای ئەمانە، شێخەکان وەك کەسایەتیەکی ئایینیو نەوەی پێغەمبەر خۆیان دەناساند، ئەمەش وایکردبوو لەلای خەڵکی کوردی سەرچاوەی ڕاستیو هەموو بڕیارێکی شەریعەت بن.

لەلایەکی تریشەوە، لەبەرئەوەی ئەم توێژە لەلایەن دەوڵەتی عوسمانیەوە تروسکەی هیوابوو بۆ کۆنترۆڵکردنو دەستبەسەرداگرتنی کۆمەڵگەی کوردیو بۆئەم مەبەستەش هەوڵی ئەوەیان دەدا لەڕێگەی سۆزی ئایینیو بانگهێشتکردنیان بۆ پایتەختو بەخشینی هەندێك لەپلەوپایەی بەڕێوەبردن، یان ئایینی، خواستەکانیان بەرجەستە بکەن.

ئەگەر سەیری ڕاپەڕینی ساڵی (١٨٨٠)ی شێخ عوبەیدوڵڵا بکەین دەبینین ئەم ڕاپەڕینە چ وەك خودی ڕاپەڕینەکەو چ وەك سەرکردەکەی زۆر جیاوازی لەگەڵ سەرکردەو ڕاپەڕینەکانی پێش خۆیدا هەبووە. هەوڵەکانی (شێخ عوبەیدوڵڵا) هەر لەبەلێ بوارو لەسەر یەك ئاست نەبوو، بەڵکو لەمیانەی خۆئامادەکردن بۆ شۆڕش لەپێناو ڕزگارکردنی کوردستانو پێکهێنانی کیانێکی کوردی یەکگرتوو، لەسەر ئاستی دەرەوەی کۆمەڵگەی کوردی لەهەوڵی کارو پەیوەندی دیبلۆماسیدا چالاکانە دەستی پێکردبوو، لەوانە چەندین یاداشتی بۆ (د.کوچرانو ئیقبال ئەلدەولەی حاکمی ورمێ)[٢٩] و گفتوگۆکانی لەگەڵ (کلایتۆنو ئابوت)و[٣٠] ناردنی نوێنەر بۆ گفتوگۆکردن لەگەڵ دیبلۆماتەکانی ڕوسیاو بەریتانیا لەتارانو تەورێزو ئەرزرۆمو وان.

---

[٢٧] ئەکرەم محەمەد: سەردەمی نەتەوایەتی، گۆڤاری (ڕێبازی نوێ)، ژمارە (٢١)، کانونی یەکەمی ٢٠٠٠، ل١٢١.

[٢٨] ڕۆبەرت ئۆلسن: ڕاپەڕینی شێخ سەعیدی، ل١٧.

[٢٩] د.أحمد أبوبكر: نصوص ثلاث رسائل للشيخ عبيدالله النهري، مجلة (شمس كردستان)، العدد(٦٩)، نيسان١٩٨٥، ص٥-٧.

[٣٠] صالح محمد أمين: کوردو عەجەم، ل١٧٧" جەلیلی جەلیل: ڕاپەڕینی کوردەکانی، ل ١١١و دواتر.

لەهەموو ئەم کارە دیبلۆماسیانەدا، شێخ زۆر وردبینانەو بەگوتارێکی نەتەوەیی هاوچەرخ (بەسەردەمی نیوەی دووەمی سەدەی نۆزدە) داکۆکی لەسەربەخۆیی کوردو کوردستانو پێکهێنانی دەوڵەتێکی کوردی یەکپارچە دەکردو هەوڵی سەرلەنوێ وێناکردنەوەی وێنەی ڕاستەقینەو جوانی کوردی دەدا لەلای گشت دەوڵەتو نەتەوەکانی ناوچەکە[٣١]. لەبەرئەوە دەبینین ئەم مەبەستەی کردبووە ستراتیژێکی سەرەکی لەگفتوگۆکانیدا. لەنامەی دووەمی شێخ بۆ (د.کۆچران)دا دەنوسێت: "ئێمەش میللەتێکی دابەشکراوین. ئێمە دەمانەوێت بەڕێوەبردنی کاروباری خۆمان، بەدەست خۆمانەوە بێت، بۆ ئەوەی لەسزادانی تاوانکارانی خۆماندا، بەهێزو سەربەخۆبینو ئەو مافانەمان هەبێت، کەمیللەتانی تر هەیانەو سەبارەت بەخەتابارەکانیش، ئێمە ئامادەین ئەوەبگرینە ئەستۆی خۆمان (بەڵێن دەدەین)، کەئازارو زیان لەهیچ میللەتێك نەکەوێت. ئەمەیە ئامانجی ئێمە"[٣٢].

هەروەها بۆ مەبەستی بەدەستهێنانی پاڵپشتی (مەعنەوی–سیاسی) لەگەڵ (شەریفی مەککەو خدێوی میسرو چەندین پیاوی تری عەرەب لەویلایەتەکانی موسڵو بەغداد) پەیوەندی بەستووە[٣٣]، شێخ لەمیانەی هەوڵەکانی بۆ فراوانبوونی بەرەی شۆڕش لەگەڵ (مارشەمعونی سەرۆکو پێشەوای ئایینی ئاسوریەکان) کەوتە گفتوگۆکردن[٣٤]، بەرەنجام ئەرمەنەکان بەردی بناغەی شۆڕشە کەبوون[٣٥]. لەهەمان کاتدا شێخ، تەریب بەکارە دیبلۆماسیەکان، لەناو کۆمەڵگەی کوردیو ناوخۆی کورد کاری گرنگو پڕبایەخی ئەنجامدا، بەتایبەتی شێخ عوبەیدوڵڵا هەوڵیدا کوردەکانی ژێر سایەی دەوڵەتی عوسمانیو دەوڵەتی ئێرانی لەیەك کاتداو بەیەك ئاراستە شۆڕش بەرپابکەنو بۆ ئەم مەبەستەش پلانی بەستنی کۆنگرەیەکی بۆ عەشیرەتو خێڵە کوردەکان بەدەستەوە بوو ئەم پلانەشی لەکۆتایی (ئەیلولی ١٨٨٠)دا جێبەجێکرد[٣٦].

لەم کۆنگرەیەدا شێخ عوبەیدوڵڵا وەك سەرکردەیەکی لێهاتووو خاوەن جیهانبینیو لەمیانەی ئەو گوتارەی بۆ بەشداربوانی خوێندەوە، گرنگترینو دیارترین ڕەهەندە نەتەوەییو ڕزگاریخوازییەکانی ئەم شۆڕشەی ڕونکردەوەو پەردەی لەسەر هەموو ئەو نهێنیو شتە شاراوانە هەڵدایەوە کەئەم دوو دەوڵەتە کوردیان پێ خەڵەتاندووە. شێخ عوبەیدوڵڵا بەم جۆرە دەستی بەگوتارەکەی کردو وتی: "٥٥٠ ساڵ لەمەوبەر ئیمپراتۆری عوسمانی دامەزرا. عوسمانی یەکان بەناڕەوایی هاتنە سەر کار، دوای ٤٠٠–٥٠٠ ساڵ دەوڵەتی عوسمانی لەڕێی ئیسلامەتی لایداو ڕێگای خوانەناسی گرتەبەر، لەو ساوە لاوازو بێدەسەڵاتەو تادێت لەڕوخانو هەرەسهێنان نزیکدەبێتەوە. ئەم هەرەسهێنانە بەئەندازەیەك خێرا دێتە پێش کەئیتر کەس گومانی لەوەدا نییە ئیمپەراتۆریەت بەم زوانە تیادەچێ. ڕۆڵە ئازیزەکانم باگوێ بۆ ئامۆژگارییەکانی باوو باپیرانمان شلکەینو چیتر سەر بۆ ستەمو چەوسانەوەی تورکە خوانەناسەکان شۆڕ نەکەین، نەك هەر ئێمەی کوردی تورکیای عوسمانی بەڵکو کوردی ئێرانیش دەبێ لەم دوو دەوڵەتە کەتەگەرە لەپێشکەوتنمان دەدەن، ڕزگار بێ.

---

[٣١] محەمەد حەمەباقی: شۆڕشی شێخ عوبەیدوڵڵا نەهری(١٨٨٠) لەبەڵگەنامەی قاجاریدا، چ١، هەولێر، ٢٠٠٠ز، لا ١١٣– ١١٤.

[٣٢] هەمان سەرچاوە، لا ١٢٣.

[٣٣] جەلیلی جەلیل: ڕاپەڕینی کوردەکانی، لا ٨٦.

[٣٤] لەتاریکی یەرە بۆ ڕووناکی (بەڵگەنامەکانی شۆڕشی ١٨٨٠)، و: جەمال میرزا عەزیز، چ١، سلێمانی، ١٩٩٩، لالا ١٣– ١٤.

[٣٥] محەمەد حەمەباقی: شۆڕشی شێخ عوبەیدوڵڵای نەهری، لا١٠٦.

[٣٦] جەلیلی جەلیل: ڕاپەڕینی کوردەکان، لا ١١٤.

باپیرانمان داواکارن هەموومان لەپێناوی ئاینو ڕزگاریی نیشتماندا تێ بکۆشین، بلیمەتو زانایان وتویانە: کەڵک وەرگرتن لەبارودۆخی لەبار ژیریو زیرەکییە.

ئەمڕۆ فارسەکان بەشەڕی تورکمانەکانەوە خەریکنو هەموو هێزەکانیان بۆ شەڕ ناردووە، کەواتە ئەمڕۆ هەلومەرجی هەڵگیرساندنی جوڵانەوەیەك دژی دەوڵەتی ئێران زۆر لەبارو گونجاوە. دەبێ ئەوەش بزانین کەئەگەر فارسەکان ئەو پەڕی پێیان بکرێ لەسەد هەزار شەرکەر زیاتریان پێ کۆناکرێتەوە، جارێ زیاتر لەنیوەی ئەو شەرکەرانە برا کوردەکانی خۆمانن کە لەژێر چەپۆکی دەوڵەتی ئێران دانو بەتورەی خۆیان هەمان هەستی ئێمە یان هەیە.

لێرەدا لەبەرئەوەی بەشێکی بەپیتو دەوڵەمەندی کوردستان لەژێر دەسەڵاتی ئێراندایە، ئێمە لەسەرەتادا دژی دوژمنی بێهێز جوڵانەوەکە بەرپا دەکەینو لەئەنجامدا دەتوانین براکانمانو وڵاتە هەرە بەپیتو دەوڵەمەندەکەیان ڕزگار بکەین. ئەوەش کارێکی وا دەکا سەرچاوەیەکی گرنگمان چنگ بکەوێ. دەتوانین بەم سەرچاوەیە لەشەڕدا دژی دوژمنی دوەمو بەهێز، واتە تورکە عوسمانییەکان، پشت ئەستوربین.

بەڵام ئەگەر هەر بەکێوەکانی خۆمان پشت ئەستور بوین، ئەوا ناتوانین مەسەلەی ئازوخە دابین کەین. ئایا هەڵوێستی ئێوە لەم بارەیەوە چیە؟ ئایا ئێوە ئامادەن ڕێبازی بەرەوپێشەوەچون بگرنەبەر؟ ئەگەر لەم بارەیەوە هیچ شتێکتان هەیە، تکایە بفەرمون"[٣٧].

بەسەرنجدان لەدەقی گوتارەکەی شێخ عوبەیدوڵڵا ئەتوانین زۆر زانیاری وردو بایەخدار لەبارەی شێوازی بیرکردنەوەی شێخو هەڵوێستو تێڕوانینی لەبەرامبەر دەوڵەتی عوسمانیو ئێرانی بزانین لەوانە:

١-شێخ عوبەیدوڵڵا لەکاریگەری دەوڵەتی عوسمانی وەك دەوڵەتێکی بەناو ئایینی لەسەر کۆمەڵگەی کوردی گەیشتووەو ئاگادارە چۆن عوسمانیەکان لەسەرەتاوە لەڕێگەی ئایینەوە شەرعیەتی دەسەڵاتی خۆیان سەلماند، لەهەمان کاتدا جڵەوی نەتەوەکانی ژێر دەستیان لەدەستگرتووەو بەئارەزووی خۆیان ئەیانچەوسێننەوەو بەناوی غەزاوە ڕەوانەی جەنگەکانیان دەکەن، لەبەرئەوەو بۆ نەهێشتنی کاریگەری ئاینو لەقکردنی ئەو شەرعیەتە ئاماژە بۆ لەڕێلادانی عوسمانیەکان دەکاتو بە(خوانەناس)یان لەقەڵەمدەدات.

٢-شێخ عوبەیدوڵڵا وەك سەرکردەیەك پێشبینییە سیاسیەکانی لەبەرامبەر دەوڵەتی عوسمانی دەخاتەڕوو باس لەهەرەسی عوسمانیەکان دەکات لەداهاتودا، ئەمە سەلمێنەری بایەخو بەدواداچونی شێخە بۆ سیاسەتو ڕوداوە سیاسیەکان.

٣-شێخ هەوڵدەدات سەرنجی ئامادەبوان بگێڕێتەوە بۆ مێژوو نەریتو ڕەفتارو هەڵسوکەوتی باپیرانو ئامۆژگاریەکانیان بەبیر دێنێتەوە کەچۆن لەهەوڵی سەربەخۆییدا بوونو سەریان بۆ هیچ ستەمێك شۆڕنەکردووە، لەم پێناوەدا دەیەوێت کوردەکانی هەردوو دەوڵەت بەبێ بیرکردنەوە لەئینتما بۆ خێڵو هۆز یان ئاین، لەیەك بەرەداو بەیەك ئاراستە خەبات بکەن.

---

[٣٧] عەزیز شەمزینی: جوڵانەوەی ڕزگاری، لا ٨٤- ٨٥ (ئەویش لە"کامساراکان: مێرشی ساڵی ١٨٨٠ی شێخ عوبەیدوڵڵا بۆ سەر ئێران، سان پۆترسبۆرگ، ١٨٨٤، لا ٣٨- ٣٩" وەریگرتووە).

٤- لەمیانەی ئەم گوتارەوە ئەتوانین لەوە تێبگەین چۆن شێخ وەك سەرکردەیەکی شارەزاو لێهاتوو هەوڵئەدات شوێنی شۆرش دیاریبکاتو ئەو هۆکارانەش بۆ ئامادەبوان ڕونبکاتەوە کەبۆچی شۆڕش لەکوردستانی ئێران بەرپا دەکات.

٥-دوابەدوای گەیاندنی گشت مەبەستو ئامانجەکانی لەبەرپاکردنی شۆڕش، وەك کەسێك بڕوای تەواوی بەئازادی کەسەکانو ڕاوێژکاری هەبێت ماوە بەبەشداربوان دەدات تاهەر بۆچونو دیدێکی نوێو جیاوازیان هەیە پێشکەشی بکەنو لەڕێگای دانوستاندنو گفتوگۆوە لەبەرژەوەندی شۆڕشدا یەکلایی بکرێتەوە.

بەمجۆرە شێخ عوبەیدوڵڵا میتۆدێکی نوێی لەخەباتی نەتەوەیی کورددا هێنایەکایەوە کەیەکەمین هەوڵە بۆ یەکخستنی سیاسەتو ئایین، بەشێوەیەك ناکۆکی لەنێوانیاندا نەبێتو ڕوی خەباتیش نەتەوەییو دژ بەستەمو زۆرداری سوڵتان بێت[٣٨].

سەرەڕای ئەمانە، زۆر سیمای پەرەسەندوی تر لەشۆڕشو هەوڵەکانی شێخ عوبەیدوڵڵادا وەك قۆناغێکی نوێ بەدیدەکرێت، بەتایبەتی لەوەدا شێخ لەهەوڵی زەمینەسازیدا بوو بۆ شۆڕشو بەپلانو قۆناغبەندی کاریدەکرد، ئەوەبوو لەسەرەتاوە لەهەوڵی ڕێکخستنو ئاشتکردنەوەی خێڵە ناکۆکەکاندا بوو، ئەمەش کارێکی گرنگ بوو بۆ سەرلەنوێ ڕێکخستنەوەی نێوماڵی کوردو دواتر لەهەوڵە دیبلوماسیەکاندا بۆ پێکهێنانی پاڵپشتی مەعنەوی کاریگەری زۆری هەبوو لەسەر دەنگدانەوەی شۆڕشو پێشوازی لێکردنی لەلایەن خەڵکییەوە[٣٩].

فراوانی شۆڕشو بەشداریکردنی کورد لەهەموو ناوچە جیاجیاکانی کوردستان سیمایەکی تری ئەم شۆڕشە بوو، شارەکانی ڕۆژهەڵاتی کوردستان هەر لە (خویو ساوجبلاق -ساباڵاخ-و ورمێو شنۆ)، بونە بنکە بۆ ئامادەکردنی چەكو جبەخانە[٤٠]، هەروەها نوێنەرانی بنەماڵە ناودارەکانی کورد لەشاری ڕەواندوزو بەدلیسو بۆتانو... هتد بەگەرمییەوە بەشداریانکرد[٤١]. لەبەرئەوە دەبینین شۆڕشی ساڵی (١٨٨٠) زیاتر بووەهۆی ئەوەی بزوتنەوەی نەتەوەیی لەسنوری ناوچەیی تەسك بگوازێتەوە بۆ شۆڕشکردن لەسەر ئاستی کوردستان بەگشتی.

لەڕوانگەی ئەوەی ئاماژەمان پێکرد، ئەتوانین بڵێن ناسیۆنالیزمی کوردی بەشۆڕشەکەی شێخ عوبەیدوڵڵای نەهری ڕچەشکێنی دەستپێکردو لەچوارچێوەیەکی ئایدۆلۆژی[*]دا ئاراستەی خۆی وەرگرتو لەم قۆناغەدا (نیوەی دووەمی سەدەی نۆزدە) زیاتر خەملێو شێلگیرانە داکۆکی لەخواستی هاوچارەنوسی لەنێوان تاکەکانی نەتەوەی کورددا لەکوردستان دروستبوو، بەمەش بنەمایەکی جەماوەری بۆشۆڕشەکە پێکهات. هاوکات لەگەڵ ئەمە پێویستە ئاماژە بۆ هەوڵێکی تری کورد بکرێت لەبواری نەتەوەییدا کە (مەریوان وریا قانع)

---

[٣٨] جەلیلی جەلیل: هەندێ سیمای، لا ١٥.

[٣٩] لەتاریکی یەوە بۆ ڕووناکی (بەڵگەنامەکانی شۆڕشی ١٨٨٠)، لا ١٠و دواتر. جلال الطالباني: كردستان والحركة القومية، ص ١٩٥- ١٩٦.

[٤٠] جەلیلی جەلیل: ڕاپەڕینی کوردەکان، لا ٨٢- ٨٣.

[٤١] هەمان سەرچاوە، لا ٨١.

[*] ئایدۆلۆژیا: سستمێکی فیکرییە لەچوارچێوەی ئامانجێکی کرداریو دیاریکراوی تایبەت بەگرۆهێکی کۆمەڵایەتی خۆی بەرجەستە دەکاتو کۆمەڵێك تێڕوانینو دیدگای لەخۆگرتووە بەرامبەر جیهانو ژیانو کۆمەڵگا، کەئەشێت بکرێتە بناغە بۆ کارێکی بەکۆمەڵ.

ناسیۆنالیزمی دوور مەودای بۆ بەکاردەهێنێت، ئەمەش خۆی لە هەوڵەکانی ئەو ڕۆشنبیرە کوردانە دەبینێتەوە لەدواساڵانی دەوڵەتی عوسمانیو نیوەی دووەمی سەدەی نۆزدەدا هەبووە[٤٢]. لەوانە (حاجی قادری کۆیی ١٨١٧-١٨٩٧).

حاجی کاتێك ڕوودەکاتە مەنفاو ڕووەو پایتەختی دەوڵەتی عوسمانی (ئەستانبول) کۆچدەکات بەهەمان گوزارشتی (مەسعود محەمەد) دەکەوێتە کوردایەتیکردن. لەوێ تێکەڵ بەبنەماڵەی بەدرخانیەکان دەبێت کەڕۆڵێکی مێژوویی‌و بەرچاویان گێراوە لەخەباتی نەتەوەیی کورددا. لەبەرئەوە (مەسعود محەمەد) پێیوایە ناسیۆنالیزمی کوردی لە(حاجی)یەوە زیاتر خۆی بەرجەستە دەکات، "دەبێ جیاوازی میانی هەوڵ‌و تەقەللای ئەمیرێ کە بۆ گەیشتن بەدەسەلات ڕوون کەینەوە لەگەڵ باوەڕهێنانی خاوەن بیرێ کە وەیا زووربەی گەل بەفەلسەفەیەکی تایبەتی سیاسی، بەڵام باس لێکردنی ئەو مەوزوعانە بەرادەی لێوەشانەوەیان‌و پاککردنەوەیان لەعاتیفەکاری چەندین فرسەخ بەولای باسی حاجی قادرمانەوە دەبا"[٤٣]. هەروەها دواتر دەنوسێت "بەقەدەر ئەوە باران کاریگەری لەڕوانی گیاو گوڵ هەیە، پەیدابوونی سەرەتای هەستی نەتەوایەتی لەکوردستانی ژێرودا علاقە دارە لەگەڵ هەڵکەوتنی حاجی قادر"[٤٤].

ئەمەش دەرئەنجامی کۆچی حاجییە بۆ ئەستەمبول‌و ئاشنابوونیەتی بەچەمکەکانی نەتەوەو دەوڵەتی نەتەوە، جگە لەوەی دەبێتە مامۆستای منداڵەکانی خێزانی بەدرخانیەکان، کە دواترو لەسەرەتای سەدەی بیستدا ڕۆڵێکی ئاشکرا لەبزاڤی ناسیۆنالیستی کوردیدا دەگێڕن[٤٥].

هەروەها لەم ماوەیەدا لەئەوروپا کۆمەڵێکی تری وەك (عەبدوڵڵا جەودەت)و (ئیسحاق سکوتی)و (زنار سلوبی)و (عەبدولرەحمان بەدرخان) لە(فەرەنساو سویسراو بەریتانیا) لەچالاکی نەتەوەیی‌و کاری ڕۆژنامەوانیدا بوون، کە لەنزیکەوەو ئاگاداری ڕۆشنبیریی ئەوروپا بوون‌و لەمانای نەتەوەو نەتەوایەتی تێگەیشتبون.

دوابەدوای ئەم هەوڵانەو لەکۆتایی نیوەی دووەمی سەدەی نۆزدەو بەتایبەتی لە (٢٢ی نیسانی ١٨٩٨)دا ڕۆژنامەی کوردستان (کردستان) وەك سەرەتای ڕۆژنامەگەری کوردی لەسەردەستی کەسایەتی ناوداری کورد (میقداد مەدحەت بەدرخان)[٤٦] لەدایکبوو[٤٧].

ئەگەر (بەندیکت ئەندەرسون) پێیوابێت گەشەکردنی شێوازە نوێیەکانی پەیوەندیکردن، بەتایبەتی لەدایکبوونی ڕۆژنامەو ڕۆمان‌و چاپەمەنیەکانی تر وەك ئامرازی پەیوەندی کەلتوری، ئەو زەمینەیە

---

[٤٢] مەریوان وریا قانع: ناسیۆنالیزمی دوورمەودا، گۆڤاری (ڕەهەند)، ژمارە (٩-١٠)،ساڵی (٢٠٠٠)ز، لا٥٥.

[٤٣] مەسعود محەمەد: حاجی قادری کۆیی، بەشی دووەم، بەغدا، ١٩٧٤، لا٢٢٤.

[٤٤] هەمان سەرچاوە، لا٢٢٨.

[٤٥] مەریوان وریا قانع: ناسیۆنالیزمی دوورمەودا، لا٨٠-٨١.

[٤٦] لەبارەی ژیانی بڕوانە (کوردستان یەکەمین ڕۆژنامەی کوردی: کۆکردنەوەو پێشەکی" د. کەمال فوئاد، و: بەشە تورکیەکەی: شێرزاد کەریم، پێشەکی: فەرهاد پیرباڵ‌و مەلا بەختیار، چ١، ٢٠٠٠ز، لا٧و دواتر.

[٤٧] د. کەمال فوئاد: کوردستان یەکەمین ڕۆژنامەی کوردی (١٨٩٨-١٩٠٢)، بەغداد، ١٩٧٩، د. کەمال مەزهەر: تێگەیشتنی ڕاستی‌و شوێنی لەڕۆژنامەگەری کوردیدا، بەغداد، ١٩٧٨، لالا٥٨-٥٩.

دەرەخسێنێت نەتەوە تێیدا وەك پێکهاتێکی هاوبەش‌و لەیەکچوو وێنابکرێت[٤٨]، ئەوا دەتوانین لێرەوە ڕۆڵ‌و بایەخی لەدایکبوونی ئەم ڕۆژنامەیە (کوردستان) لەخەباتی نەتەوەیی کورددا تێبگەین.

لەدایکبوونی ڕۆژنامەی (کوردستان) لەو سەردەمەدا خواستێکی سروشتی‌و نەتەوەیی کوردو واقیعی ئەوسای کوردستان بوو، لەبەرئەوە لەدایکبوونی یەکەم ڕۆژنامەی کوردی هەر بەنەتەوەیی‌و بۆ پڕکردنەوەی لایەنێکی تری ناسیۆنالیزمی کورد بوو، هەروەها ئاگر خۆشکەرەو هۆکاری زیادبوونی هۆشیاری نەتەوەیی‌و دروستکەری چرای ڕزگاریخوازی کورد بوو[٤٩].

ئەم هەوڵانەی ڕۆشنبیرانی کورد لەدەرەوەی کوردستان‌و لەبواری نەتەوەیی کورددا بووە بەهۆی ئەوەی کە (مەریوان)و لەوانەیە چەندانی تریش هەبێ بڕوایان وابێت ناسیۆنالیزمی کوردی لەدەرەوەی کوردستان‌و لەمەنفادا لەدایکبووە[٥٠].

بەڵام هەرچۆن بێت ئەم بۆچوونە لەگەڵ بۆچوونی ئێمەدا دژ نایەتەوەو پێمانوایە ئەم هەوڵانەش زیاتر تەواوکردن‌و پڕکردنەوەی کەلێنەکانی ئەو ناسیۆنالیزمەیە کە لەکوردستاندا بووە، بەتایبەتی کاتێك لەدوای جەنگ‌و پەیماننامەکان‌و لەساڵانی (١٩٢٥)و دواتر زیاتر هەوڵەکان‌و خەباتی ناسیۆنالیستی لەناو شارو هەرێمە کوردییەکاندا چڕ دەبێتەوە.

دووەم- ناسیۆنالیزمی کوردی (قۆناغ‌و بنەماکان):

مێژوونوسان‌و پسپۆڕانی تایبەت بەمێژووی کوردو بزوتنەوەی نەتەوەیی کوردی هەوڵیانداوە ئەو قۆناغانە دیاری بکەن کەناسیۆنالیزمی کوردی تیایدا گەشەیکردووە، ئەم قۆناغبەندیە بەپێی جۆری مامەڵەو ئەو سۆنگەیەی ناسیۆنالیزمی کوردی پێبینراوە گۆڕاوەو هەریەکێکیان لەڕوانگەیەکی تایبەتی‌و لەبەر ڕۆشنایی چەند ڕەهەندێکی جۆراوجۆری ناسیۆنالیزمی کوردیدا خوێندنەوەی پێشکەشکردووە، کەهەندێکیان خوێندنەوەیەکی گشتگیرو وەك یەکەیەکی پێکەوە بەستراو مامەڵەی لەگەڵدا کراوە، هەندێکی تریش لەپارچەیەك لەپارچەکانی کوردستاندا ئەم کارەی ئەنجامداوە. بۆ نمونە (عەزیز شەمزینی) گرنگترین قۆناغەکانی ناسیۆنالیزمی کوردی لەماوەی نێوان ساڵانی (١٨٨٠-١٩٣٩) بەمجۆرە دیاریدەکات:

- لەسەرەتای سەدەی نۆزدەهەمەوە تا جەنگی یەکەمی جیهانی.
- لەجەنگی یەکەمی جیهانی تاکو جەنگی دووەمی جیهانی[٥١].

هەروەها (سالمێ جاسم) مێژووی پەیدابوون‌و گەشەکردنی نەتەوایەتی لای کورد بەسەر سێ قۆناغدا دابەشدەکات:

---

[٤٨] مەریوان وریاقانع: ناسیۆنالیزمی دورمەودا، لا٦٩.

[٤٩] مومتاز حەیدەری: دەوری ڕۆژنامەنوسی کوردی لەپێگەیاندنی هۆشیاری نەتەوەیی‌و بزاڤی ڕزگاریخوازی کورددا، گۆڤاری (کاروان)، ژمارە (١٢٠)، ١٩٩٨، لا٢١٧.

[٥٠] مەریوان وریا قانع: ناسیۆنالیزمی دوورمەودا، لا٥٥و دواتری.

[٥١] عەزیز شەمزینی: جوڵانەوەی، لالا٧٣-٧٤.

- هەست پێکردنی نەتەوەیی یان قۆناغی خۆجوداکردنەوەی کورد لەنەتەوەکانی تر، ئەم قۆناغەش لەسەدەی شازدەوە دەستپێدەکات تا کۆتایی سەدەی نۆزدە.
- سەرهەڵدانی رێکخراوی نەتەوەیی کە لەدەرچوونی رۆژنامەی کوردستانەوە دەستپێدەکاتو تاکۆتایی جەنگی یەکەمی جیهانی دەخایەنێت.
- قۆناغی دەستپێکردنی بزوتنەوەی نەتەوەیی کورد لەپاش جەنگی یەکەمی جیهانی[٥٢].

(واسیلی نیکیتین)یش، ناسیۆنالیزمی کوردی لەم ماوەیەدا (١٨٨٠-١٩٣٩) بۆ سێ قۆناغ دابەشدەکات:

- زەمانی نافەرمانیو یاغیگەرییەکانی کۆمەڵایەتیو شۆڕشی خانو دەرەبەگەکان.
- کودەتای تورکیای نوێ.
- دوای جەنگی یەکەمی جیهانی[٥٣].

(رۆبەرت ئۆڵسن) جیاواز لەم دابەشکاریانەی ئاماژەیان بۆکرا، ناسیۆنالیزمی کوردی بۆ چوار قۆناغ دابەشکردووە:

- بزوتنەوەی شێخ عوبەیدوڵڵاو کۆمەڵەی میللەتی کورد.
- نەخشی فەوجی سوارە- نانیزامیەکانی حەمیدی لە سەردەمی دامەزراندنیان لەساڵی (١٨٩١) تا سەرەتای جەنگی یەکەمی جیهانی.
- روداوەکانی جەنگی یەکەمی جیهانی تا پەیماننامەی سیڤەر (١٠ئابی ١٩٢٠).
- کاریگەری روداوو دەرەنجامەکانی جەنگی یەکەمی جیهانی لە یاخیبوونی شێخ سەعیددا[٥٤].

سەرەڕای ئەو دابەشکاریو قۆناغبەندییەی ئاماژەی بۆکرا، ئەشێت نوسەرانی تر هەبن قۆناغبەندی تریان بۆ ناسیۆنالیزمی کوردی کردبێت، واتە ئەکرێ جارێکی ترو لەگۆشە نیگایەکی جیاواز لەوانەی ئاماژەیان بۆکرا، ناسیۆنالیزمی کوردی بخوێنرێتەوەو قۆناغبەندی بۆ بکرێت.

هەرلەم سۆنگەیەوە ناسیۆنالیزمی کوردی لەماوەی نێوان ساڵانی (١٨٨٠-١٩٣٩) بۆ دوو قۆناغ دابەشدەکەین، بەڵام ماوەی نێوان ساڵانی(١٩٢٢-١٩٢٤) وەك قۆناغێکی گوێزەرەوە لەقەڵەمدەدەین کەناسیۆنالیزمی کوردی لەرووی بنەماو خواستو شێوازی خەباتو مامەڵەکردنەوە، تەنانەت پێکهاتەکەی گۆڕانی تێدا هاتۆتەبوون. لەبەرئەوە ئەگەر لەم دوو قۆناغەدا سەرنجی ناسیۆنالیزمی کوردی بدەین جیاوازی بەدیدەکەین، دوو وێنەمان لا گەڵاڵە دەبێت، وێنەی قۆناغی یەکەم تارادەیەکی زۆر میانەڕەوو سازشکارە لەبەرامبەر نەیارانیدا، بەڵام وێنەی دووەم زیاتر هەڵوێستێکی توندو ڕەقمان پیشاندەدات، ئەمەش دەرەنجامی گۆڕانی هەلومەرجی سیاسی ناوچەکەو دروستبوونی چەند کیانێکی سیاسیو رەتکردنەوەی خەلافەتی ئیسلامی بوو لە(٣ ئازاری١٩٢٤)دا[٥٥]. هەموو ئەمانە کاریگەری راستەوخۆیان لەسەر ناسیۆنالیزمی کوردی هەبووە.

---

[٥٢] د.دلێر ئیسماعیل حەقی شاوەیس: نەتەوە نەتەوایەتی، هۆکارەکانی لاوازی هۆشیاری نەتەوایەتی لای کوردو دروست نەبوونی قەوارەیەکی سیاسی، گۆڤاری (زانکۆ)، هەولێر، ساڵی سێیەم، ژمارە (٧) ١٥ ئەیلولی ١٩٩٩، لا١٢٧.

[٥٣] واسیلی نیکیتین: کوردو کوردستان، لالا٥٥٥-٥٥٦.

[٥٤] رۆبەرت ئۆڵسن: راپەرینی شێخ سەعیدی، لا١٦٧.

[٥٥] ابراهیم خلیل أحمد واخرون: ترکیا المعاصرة، ص٤١.

گرنگترین ئەو ڕەهەندانەی بوونەتەهۆی ئەم دابەشکارییە بۆ ناسیۆنالیزمی کوردی لەچوارچێوەی ڕەهەندە سیاسیی و ئایینیەکانەوە سەرچاوە دەگرێتو زۆرتر مامەڵە لەگەڵ ئەو بارودۆخە سیاسییە کراوە کەناسیۆنالیزمی کوردی پێدا تێپەڕیووە. هاوکات لایەنی ئایینی کۆمەڵگەی کوردیو پابەندی کورد بەئایینێکی ئینتەرناسیۆنالی وەك (ئیسلام) لەکوێی ناسیۆنالیزمو چۆن کاریگەری لەسەر دیاریکردنی جۆری مامەڵەی ئەم ناسیۆنالیزمە بووە لەگەڵ دەرەوەی خۆیدا.

لەم دیدگایەوە کاتێك ئاماژە بۆ ڕەهەندی سیاسی دەکەین دەگەڕێینەوە بۆ پەیمانی لۆزان، سەرەڕای ئەوەی کە پەیمانی سیڤەر لەڕوی ناوەرۆکو بەندەکانیەوە ئەو خەونانەی نەدەهێنایەدی کە چاوەڕوانی لێدەکرا، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا کاریگەری ئەم پەیمانە لەڕوی مەعنەویەوە لەسەر کورد زۆربوو.

لەبەرئەوە دەبینین لەگەڵ ڕەتکردنەوەی ئەم پەیمانەو مۆرکردنی پەیمانی لۆزان، کاردانەوەیەکی خێراو توندوتیژ لەکوردستان سەرهەڵدەدات[٥٦]، بەمەش چالاکیە نەتەوەییەکان دەستیانپێکردەوەو بۆ گەیشتن بەمافەکان جگە لەپەنابردنە بەرچەکو جبەخانە ڕێگاو میکانیزمێکی تر لەبەردەمدا نەمابوو[٥٧]. (جەمال نەبەز) دەڵێت: "پاش ئەو نائومێدیو هیوا ڕووخانە، ڕۆشنبیرانو سەردارانی کورد کەوتنەخۆ، بەوهیوایەی بەزۆرو لەڕێگەی ڕاپەڕینی چەکدارانەوە مافی خوراوی میللەت بەدەستبهێنن"[٥٨]. بەهەمان شێوە (جەلیلی جەلیل) دەڵێت: "دوای ئەوەی دەوڵەتە ئیمپریالیستەکان کوردستانیان دابەشکردو لەسەر زەوی جارانی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی دوو ژێرمانداتیان، عیراقو سوریا، دامەزراند، بارووزروفی سیاسیو کۆمەڵایەتی لەرۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا گۆڕاو بزوتنەوەی کوردایەتیش کەوتە قۆناغێکی تازەی تێکۆشانەوە"[٥٩].

بەمجۆرە، لەڕووی سیاسییەوە، لەباربردنی خواستە نەتەوەییەکانی کورد لەپەیمانی لۆزاندا، فاکتەرێکی سەرەکیو پاڵنەرێکی کاریگەرو ڕاستەوخۆ بوو بۆ گواستنەوەی بزوتنەوەی نەتەوەیی کورد لەقۆناغێکەوە بۆ قۆناغێکی تر، زیاتر ڕەهەندی چەکداری وەرگرتو لەبەرپاکردنی زنجیرەیەك شۆڕشدا خۆی بەرجەستکرد، بەشێوەیەکی گشتیو سەرەتا لەبەشی باکورداو دواتر رۆژهەڵاتو پاشان باشوری کوردستانی گرتەوە[٦٠].

دوای مۆرکردنی پەیمانی لۆزانو لەباربردنی خواستو هیواکانی نەتەوەی کورد، (مستەفا کەمال ئەتاتورك) ڕەتکردنەوەی خەلافەتی لە (٣)ی مارسی ساڵی (١٩٢٤)دا ڕاگەیاند، ڕەتکردنەوەی خەلافەت لەڕووی کاریگەریی لەسەر ڕەوتی بزوتنەوەی نەتەوەیی کوردو تاکی کورد، لەکاریگەری پەیمانی لۆزان کەمتر نەبوو، چونکە ئیسلام وەك ئەو دینەی لەسەردەمی فتوحاتی ئیسلامیەوە هاتۆتە کوردستان، بەتێپەڕبوونی کات ئاوێتەی فەرهەنگو شارستانیو کەسێتیو نەریتە کۆمەڵایەتیەکانی کورد بووە، بەشێوازێك مێژوویەکی هاوبەشو ئاوێتەیان بنیاتناوە، لەبەرئەوە دەبینین هەمیشە (خەلیفە) لای تاکی کوردو لەئاستی جۆراوجۆردا سومبولی پیرۆزیو نوێنەری خواو پێغەمبەر بووە، بەجۆرێك خەلیفە هەمووکارێکی لەخواوە سەرچاوە

---

[٥٦] صلاح الدين محمد سعدالله: كردستان و الحركة الوطنية، ص٢٥.

[٥٧] ڕۆبەرت ئۆلسن: ڕاپەڕینی شێخ سەعیدی، لا٧٢.

[٥٨] جەمال نەبەز: کوردستانو شۆڕشەکەی، و: کوردۆ، ١٩٨٥، لا ٩٨-٩٩.

[٥٩] جەلیلی جەلیل: هەندێ سیمای، لا١٧٤.

[٦٠] جليلي جليل وآخرون: الحركة الكردية في العصر الحديث، ص١٥٦.

دەگرێتو بۆ خوایە. ئەم چەمکە بەجۆرێك لەتێگەیشتنو بیرکردنەوەی تاکی کوردیدا رەگی داکوتابوو کە کەمکردنەوەی پیرۆزیەکەی کارێکی ئەستەم بوو، تەنانەت لەکۆتایی تەمەنی خەلافەتی عوسمانیداو دوای رەتکردنەوەی.

ئەم راستیە زیاتر لەو ڕوداوەدا روندەبێتەوە کە بەسەر گەڕۆکی بەناوبانگ (حەسەن عەرەفە) هاتووە، کاتێك لەسالآنی (١٩٢٢)دا بەناوخێلە کوردەکاندا گەڕاوە، یەکێك لەسەرۆك خێلەکان پرسیاری لێدەکات بۆ ئەوەی بزانێت کێ ئەکرێ بەسولتان، حەسەن عەرەفە لەوەلآمدا ئەلێت: سولتانو خەلافەت نەماوەو ولآت بووە بە(جمهوری-کۆماری). حەسەن عەرەفە دەلێت هەرچەندم کرد نەمتوانی بیخەمە مێشکیانەوە جمهوریەت چیەو مانای چیە؟ لە کۆتاییدا وتیان هەرچۆنێك بێت ولآت بەبێ سولتان نابێتو ناتوانێت بژی، بێگومان سولتان لای کورد رەمزی پارێزگاری ئیسلام بووە لای ئەوان مادام ئیسلام ماوە ئیتر ئەبوایە سولتانیش هەر هەبێ کە خەلیفەو نوێنەری ئیسلام بووە[٦١].

لەبەرئەوە دەبینین نەرمیو ساردییەك لەخەباتی کوردیداو لەسەردەمی خەلافەتو خەلیفەدا هەیەو زۆرجار خواستە نەتەوەییەکانی کورد لەبەرامبەر ئەم دەسەلآتە کەمۆرکێکی ئایینی پۆشیبوو سازشی لێدەکراو پاشەکشەی پێدەکرا، چونکە دژایەتی خەلافەت بەتاوان سەیردەکراو ئەمەش مەترسی بۆ دواڕۆژی تاکەکان دروستدەکردو خواستە نەتەوەییەکانی بیردەبردەنەوەو سۆزە ئایینەیەکەی بەسەردا زالدەکردن، بەلآم هەر ئەو رۆژەی خەلافەت هەلوەشایەوە، بەیەك بڕیار گشت قوتابخانەو کۆڕو کۆمەلو چاپەمەنیە کوردیەکان، هاوکات لەگەل بنکەو قوتابخانە ئایینیەکانو تەکێو خانەقاکان، قەدەغەکرانو ئەمەش بووە هۆی لێکداپچڕاندنی یەکجارەکی کوردو کەمالیستەکان[٦٢].

لێکدابچڕاندن بەمانای نەمانی ئەو هەستو سۆزەی بۆ خەلافەتو سولتانی عوسمانی هەبوو، کە تورکەکان پێشتر بەهۆیەوە تاکی کوردییان پێ ئەفریواندو لەگەل ئەرمەنو ئاسوری بەشەڕیان ئەدانو[٦٣] لەئامانجو مەبەستەکانی خۆیان دوریان دەخستنەوەو ئاراستەی شۆڕشەکانیان ئەگۆڕی.

(عەبدول عەزیز یامولکی) لەم بارەیەوە دەنوسێت: "ئەو کوردانەی کە دەورانی خەلافەتی عوسمانی شوێنو پایەیەکی لایەقیان هەبوو خزمەتێکی گەورەی حکومەتی عوسمانیان کردبوو چەندین پیاوی گەورەیان پێگەیاندبوو، ئەمڕۆ لەدەورانی ئەم کۆمارە عەلمانیەدا بەگەورەترینو گرنگترین دوژمنی تورکایەتی دەژمێردرێن"[٦٤]. هەروەها (مەعروف جیاووك) باس لەکاریگەری ئاین دەکات، کاتێك ئاماژە بۆ وازهێنانی تورکەکان دەکات لەدینو لەوێوە بەرپابوونی شۆڕشە کوردییەکان وێنا دەکات[٦٥].

---

[٦١] م. ر. هاوار: شێخ مەحمودی قارەمان، ب١، ل٢٥١.

[٦٢] کەندالو قاسملو: گەلێکی پەژموردە، ل١٣٥.

[٦٣] جلیلی جلیل وآخرون: الحركة الكردية في، ص١٠٥.

[٦٤] عەبدول عەزیز یامولکی: کوردستانو راپەڕینەکانی کورد، و: لە تورکیەوە: شێرزاد کەریم، ئا:سدیق سالح، چ١، سلێمانی، ١٩٩٩، ل٧٣.

[٦٥] جیاووك الكردي (م. ع. أ): القظية الكردية، بغداد، ١٩٢٥، ص١٠٦و مابعدها.

بەهەمان شێوەو هەرلەم بوارەدا (کارل بروکلمان) دەنوسێت: "بەڵام ئێستا، دوای جیابوونەوەی کوردەکانی باکور لەبراکانیان لەناوچەی موسڵ، زیاتر هەستو ئارەزووی سەربەخۆیی نیشتمانیان هەیەو رزگاربوون لەدەسەڵاتی تورکی بووە بەهیوایەك لەناخیاندا"[٦٦].

لێرەوە دەردەکەوێت رەتکردنەوەی خەلافەت، وەك ئەو هێزە مەعنەویە کاریگەرە لەهەستو نەستی کورددا فاکتەرێك بووە شانبەشانی فاکتەرەکانی تری گەشەسەندنی ناسیۆنالیزمی کوردی، چونکە ئیتر ئەو سومبولە پیرۆزەی پێی دەوترا (خەلیفە یان خەلافەت) لەلای تاکی کوردی بوونی نەما، لەبەرئەوە رازی بوونو تێکەڵ بوون لەگەڵ ئەو کۆمارە عەلمانیەی ئەتاتورك دایمەزراند لەلایەن خەڵکی کوردەوە کارێکی سەختو دژواربوو[٦٧].

قۆناغی یەکەم- ناسیۆنالیزمی کوردی پێش مۆرکردنی پەیمانی لۆزانو رەتکردنەوەی خەلافەت:

ئەم قۆناغە بەشۆڕشەکەی شێخ عوبەیدوڵڵای نەهری (١٨٨٠–١٨٨١) دەستپێدەکات تارەتکردنەوەی خەلافەت لەساڵی (١٩٢٤) کۆتایی پێدێت. ئەگەر سەیری مێژووی کوردو گۆڕانکاریەکانی بکەین، کۆمەڵێك گۆڕانی کاریگەری تێدا هاتوتەبوون، هەریەکەیان کەم تا زۆر کاریکردۆتە سەر پەرەسەندنی شکڵبەندی ناسیۆنالیزمی کوردی، لەبەرئەوە بۆ زیاتر روونکردنەوەی چۆنیەتی ئەو کاریگەریانەو پەرەسەندنی ناسیۆنالیزمی کوردی لەم قۆناغەدا، بەچەند قۆناغێکی تر ئاماژە بۆ ناسیۆنالیزمی کوردی دەکەین.

١- شۆڕشی شێخ عوبەیدوڵڵای نەهری (١٨٨٠-١٨٨١)ز وەك سەرەتا:

لەم قۆناغەدا، بزوتنەوەی ناسیۆنالیستی کوردی دەکەوێتە پێڕەوگەو لەشێوەی بزوتنەوەیەکی نەتەوەیی هاوچەرخدا خۆی دەنوێنێ، لەم قۆناغەدا رێبازو هێزی سیاسی پەیدابوون (خەباتی چەکداری یەکگرتوو کاری دیبلۆماسی)و رۆژنامەگەری کوردی چاوی هەڵهێنا، لەئەنجامی گۆڕانکاری باری کۆمەڵایەتیو سیاسی کورد، توێژاڵی ئینتلجنسیای کورد پەیدابوو[٦٨].

بەتێڕوانینێکی بابەتیانە بۆ هەوڵەکانی شێخ لەم قۆناغەدا ئەتوانرێت بیری سیاسی بزوتنەوەی کورد بەشێوەیەکی رونو ئاشکرا بەدیبکرێت[٦٩]، ئەمە سەرەڕای ئەوەی ئەم شۆڕشە خەسڵەتێکی تایبەتی بەخۆوە گرتووە جیاواز لە شۆڕشەکانی پێش خۆی، ئەم خەسڵەتەش بریتی بوو لەهەوڵدانی سەرکردەکانی شۆڕش بۆ ئەوەی دسپیلینی شۆڕشەکە بکەن، ئەمەش لایەنێکی پەرەسەندوی ئەم شۆڕشەمان بۆ دەسەلمێنێتو خاڵێکی سەرەکیە بۆ جیاکردنەوەی ئەم شۆڕشە لە شۆڕشەکانی پێشتر، چونکە ئەمە هەوڵێکە بۆ ئەوەی بزوتنەوەی نەتەوەیی کوردی لەبزوتنەوەیەکی شپرزەو بێسەروبەرەوە بگۆڕێ بۆ شۆڕشێکی خاوەن دسپلینو بەرنامە بۆ دارێژراو، ئەمەش زیاتر لەهەوڵەکانی (شێخ

---

[٦٦] کارول بروکلمان: تأريخ الشعوب الاسلامية، ص٦٩٧.

[٦٧] روینە لۆمبۆرن: کورد گەلێکی بێ وڵات، و: لە سویدییەوە: ئەمجەدشاکەلی، ستۆکهۆڵم، ١٩٩٤، لا٣٠.

[٦٨] جەلیلی جەلیل: هەندێ سیمای، لا١٧٥.

[٦٩] هەمان سەرچاوە، لا١٥.

عەبدولقادر)ی کوڕی شێخ عوبەیدوڵلادا دەردەکەوێت، لەکاتی بەرەوپێشەوەچونی شۆڕشگێڕانو ئازادکردنی هەرناوچەیەك، هەڵدەستا بەدیاریکردنی چەند فەرمانڕەوایەکی کوردی بۆ پاراستنی یاساو ئاسایشی وڵاتو بەڕێوەبردنی کاروباری ئەو ناوچانەی کەوتبونە ژێردەستی شۆڕشگێڕان [٧٠].

هەرچۆنێك بێت شۆڕشەکەی شێخ عوبەیدوڵلای نەهری لەئەنجامی ئەوەی مەترسیەکی زۆری لە ناوچەکەدا بۆ سەر بەرژەوەندی وڵاتانی داگیرکەرو ئیمپریالیست هەبوو، بەهاوکاریو تەبایی نێوان داگیرکەران (دەوڵەتی عوسمانیو ئێرانی)و ئیمپریالیزمی بەریتانیو روسیای تەزاری شکستی پێهێنراو کۆمەڵێك فاکتەری ناوخۆیش ئەم شکستەی مسۆگەرتر کرد [٧١].

دوابەدوای ئەم روداوانەو لەئەنجامی فراوان بوونی هزرو بیری ئەو لاوانەی لەخوێندنگەکانی ئەستەمبوڵو بەغداد دەیانخوێند[٧٢] بیری ئازادیو سەربەخۆیی نەتەوەییو نیشتمانیان لەلازیاتر بوو، هاوکات بیری پێکەوەنانی رێکخراوی رامیاریو جەماوەری لەلایەن ئەو خوێندکارانەی لەوڵاتە پێشکەوتوەکانی ئەوروپا دەیانخوێند، هێنرایە کوردستانو ئیتنلجنسیای کوردی لەشێوازێکی نوێو هاوچەرخداو لەکۆتایی سەدەی نۆزدەدا کەتاڕاددەیەك نەوەی چینی ئۆرستۆکرات بوون دروسبوون، دەرەنجام وەك رۆشنبیری نەتەوەکانی تر روویان لەچاپو چاپەمەنیو رێکخستنی کۆمەڵەو پارتی نهێنیو ئاشکراکرد[٧٣].

دیارترین ئەو کەسانەی لەم مەیدانەدا رۆڵی بینی (عەبدوڵلا جەودەت ١٨٦٩-١٩٣٢)[٧٤]و (ئیسحاق سکوتی١٨٦٨-١٩٠٢) بوون، کە وەك پێشڕەوانی رۆژنامەگەری بەشێوەیەکی گشتی لە(کانونی یەکەمی١٨٩٧) لە(ژنێڤ) رۆژنامەیەکیان بەناوی (عثمانلیOsmanli) بەزمانی تورکی عوسمانلیو فەرەنسی بڵاوکردەوە[٧٥]. دواترو لە(٢٢)ی نیسانی ساڵی (١٨٩٧)دا (میقداد مەدحەت بەدرخان) توانی یەکەمین رۆژنامە بەزمانی کوردیو بەناوی (کوردستان) دەربکات[٧٦].

بەمجۆرە، لەبەشی یەکەمی قۆناغی یەکەمی ناسیۆنالیزمی کوردیدا، تێبینی ئەوە دەکرێت ناسیۆنالیزمی کوردی لەهەوڵی داکوتانی پێگەی خۆیدابووە لە کوردستانداو هەوڵی ئەوەی داوە بەشێوازێکی هاوچەرخ گوزارشت لەکێشەی نەتەوەیی کورد بکات، چوارچێوەیەکی ئایدۆلۆژی بۆ خۆی بنیادبنێتو سروشتێکی جەماوەری بەخۆی بدات، بۆئەمەش گوتاری رۆژنامەگەری وەك میکانیزمێك دەخاتە پاڵ میکانیزمی خەباتی دیبلۆماسیو سەربازیو لەخودی ئەو خەباتەشدا هەوڵئەدات پێکهاتو شکڵبەندییەکەی بگۆڕێتو پەرەی پێبدات. لەوەدا کە لەگەڵ تاکی کوردیدا مامەڵە دەکاتو لەسەر بنەمای لەیەك گەیشتنو دانوستاندن بۆ جەم

---

(٧٠) جلیلی جلیل وآخرون: الحركة الكردية في، ص٣٧.

(٧١) بڕوانە: لەتاریکی بۆ روناکی (کۆمەڵێك بە لگەنامەیە)، و: جەمال میرزا عەزیز." ساڵح محەمەد ئەمین: کوردو عەجەم، لا١٩١" محەمەد حەمە باقی: شۆڕشی شێخ عوبەیدوڵلا، لا٥٢٦و دواتر.

(٧٢) جەلیلی جەلیل: هەندێ سیمای، لا١٨و دواتر.

(٧٣) واسیلی نیکتین: کوردو کوردستان، لالا٢٠-٢١.

(٧٤) لەبارەی ژیانو چالاکی بڕوانە: (مالمسيانژ: القومية الكردية و د. عبدالله جودت، ص٩ ومابعدها)" د. جەبار قادر: چەند بابەتێکی مێژووی کورد، چ١، سلێمانی، ١٩٩٩، لا٤٠.

(٧٥) د. کەمال فوئاد (کۆکردنەوە): کوردستان یەکەمین رۆژنامەی کوردی، پێشەکی: د. فەرهاد پیربالو مەلا بەختیار، لالا ٧-٨.

(٧٦) هەمان سەرچاوەو لاپەڕە.

بوونەوەی هەموو هێزەکان لەپێناو مەبەستێکی دیاریکراودا ئەمەش بە پەیڕەوکردنی ئازادی گوزارشتدان لە بۆچونی کەسیو تایبەتی، جیاواز لەوەی کە تاکی کوردی هەست بکات وەك مسکێنێكو کارێکی بێکار کە لەلایەن ئاغایان دەرەبەگێکەوە پێی سپێردراوەو دەبێت ئەنجامی بدات.

٢-شۆڕشی دەستوریخوازی (مەشروتە)ی ئێران (١٩٠٥-١٩١١)و کودەتای (١٩٠٨-١٩٠٩)ی تورکانی لاو لەتورکیا:

لەم قۆناغەی ناسیۆنالیزمی کوردیداو لە دەرەنجامی پەرەسەندنی لایەنی کۆمەڵایەتیو سیاسی ناوچەکە، لەگرێی یەکەمی سەدەی بیستدا" بزاڤی ناسیۆنالیزمی کوردی دوای ئەوەی لەرووی میکانیزمی خەباتەوە توانی رۆژنامەگەرییو کاری بڵاوکردنەوەو پەخش بخاتە خزمەتی ئامانجو خواستە نەتەوەییەکانی، لە دەرەنجامی کودەتای (١٩٠٨)ی تورکانی لاو، قۆناغێکی نوێ سەری هەڵدا کە قۆناغی پێك هێنانی پارتو رێکخراوی رۆشنبیرییو سیاسی دەستی پێکردو هاوشانی نەتەوەکانی تر لە پێناو بەدیهێنانی ئامانجەکانی کەوتنە خەباتو تێکۆشان[٧٧].

لەبەرئەوە ئەگەر سەیری بارودۆخی ناوچەکە بکەین دوای ئەم گۆڕانکاریانە دەرفەتێکی سیاسی باش لەئارادا بوو بۆ ئەوەی کوردیش وەك نەتەوەکانی تر بێتە مەیدانی کارو توانی چەند رێکخراوێکی سەرەتا رۆشنبیرییو دواتر سیاسی دروست بکات، لەماوەی نێوان سالآنی (١٩٠٠–١٩١٤)دا چەندین کۆمەڵەو پارتی جۆراوجۆر دروست کران، لەوانە کۆمەڵەی عەزمی قەوی کوردستان (کردستان عزمی قوی جمعیتی) کە لەساڵی (١٩٠٠) دامەزراوە، هەروەها کۆمەڵەی تەعاونو تەرەقی کورد (کرد تعاون ترقی جمعیتی) لە (١٩٠٨) و (کۆمەڵەی هێڤی) کە بەشێك لە خوێندکاران دایانمەزراند[٧٨].

لەرێگای ئەم پارتو رێکخراوانەوە هەوڵئەدرا کار لە سەر کۆمەڵگەی کوردی بکرێتو چەندین یانەی جۆراوجۆر لە ناوچە کوردەیەکان دروستکران[٧٩]، گرنگیو بایەخدان بە بڵاوکردنەوەی رۆشنبیرییو وەرگێڕانی پەرتوكو چاپکردنو دەرکردنی گۆڤارو رۆژنامە بەزمانی کوردییو تورکی لەم قۆناغەدا زیاتر گەشەی سەند[٨٠].

لەم قۆناغەدا توێژاڵی ئینتلجنسیای کوردی داینەمۆی بەگەڕخستنی ئەم پارتو رێکخراوانە بوونو پێشەنگیکارە ژیارییو شارستانیەکانی ئەو سەردەمە بوون[٨١]، لەم قۆناغەدا چینەکانی کۆمەڵگەی کوردی وردە وردە رووەو خەمڵین ئاراستەی وەرگرتو ئەم سەرەتایەش بەدروست بوونی رێکخراوی (هێڤی) وەك رێکخراوێکی تایبەت بەو کۆمەڵە خوێندکارەی وەك دەستەی دامەزرێنەر رۆڵی خۆیان تێدابینی لەساڵی

---

[٧٧] جلال الطالباني: كردستان والحركة القومية...، ص٩٣.

[٧٨] فيصل دباغ: أضواء على كتاب (الجمعيات والمنظمات)، ص١٣ ومابعدها" جەمال نەبەز: کوردستانو شۆڕشەکەی، لا٤٤" زنارسلوپی: في سبيل كردستان، ص١٣ ومابعدها" ماليسانژ: القومية الكردية ود. عبدالله جودت، ص٢٧ و مابعدها.

[٧٩] علياوەیی: كردستان في عهد الدولة، ص١٨.

[٨٠] د. عبدالستار طاهر شريف: الجمعيات والمنظمات، ص٢٧.

[٨١] بلەج شێرکۆ: کێشەی مێژینەو ئێستای کورد، و: محمد حەمە باقی، چ٣ ، کوردستانی عیراق، ١٩٩٢، لا٥٠و دواتر" زنارسلوبی: فی سبیل کردستان، ص ٢٦– ٢٧.

(١٩١٢)دا زیاتر ڕوون دەبێتەوەو دەردەکەوێت[٨٢]. هەر لەم ماوەیەدا کاری ڕۆژنامەگەری زیاتر پەرە دەسێنێتو لەپشتێنەیەکی فراوانتردا کاری لەسەر دەکرێت، چەندین ڕۆژنامەی وەك (کورد تعاون ترقی غزتەسی– ڕۆژی کورد– هەتاوی کورد... هتد) لەلایەن پارتو ڕێکخراوو کەسایەتیە کوردیەکانەوە دەردەکران، کەبەشێك لەو بڵاوکراوانە ئۆرگانی فەرمی (ڕەسمی)و زمانحاڵی پارتو ڕێکخراوەکان بوونو تیایدا ئامانجو مەبەستەکانی ڕێکخراوو پارتەکانی تیادا ڕوون دەکرانەوەو بەخوێنەرو خەڵك دەناسێنران، بۆ نمونە لەیەکێك لەژمارەکانی ڕۆژنامەی (کورد تعاون ترقی غزتەسی)دا وتارێك لەلایەن خاوەن ئیمتیازی ڕۆژنامە (پیرەمێردی شاعیر) بەناوی (مەقسودی کردنەوەی جەمعیەت)ەوە بڵاوکراوەتەوەو دەڵێت: "جەمعیەتی ئێمە نیزامنامەی بۆ هەموو تەرەفێ ناردووە، وەکو لەوەدا (نیزامنامە) هاتووە" حوکمی قانونی ئەساسی کە لەگەڵ شەریعەتداریێ دەکەوێ، محافەزە بکەین. ئەوەی لازمە بۆ تەرەقی قەومی نەجیبی کورد هەمووی ڕێك بخەین" مەعاریفیان، حاڵ خۆشیان، ڕێکەوتنی نێوخۆیان، ئاشت بوونەوە لەگەڵ هاووەتەنیان بەخسوس لەگەڵ ئەرمەنیان، بێنینە جێ،...، هیچ میللەتێ خۆی لەمیللەتێکی تر چاتر ڕانەگرێ"[٨٣].

ئەم خەباتە هەر کوردستانی عوسمانی نەگرتبۆوە، بەڵکو لەکوردستانی ئێرانیش بەهەمان شێوە لەدوای شۆڕشی مەشروتە (١٩٠٥– ١٩١١). بزوتنەوەی نەتەوەیی کوردی لەسەر دەستی عەبدولڕەزاق بەدرخانو سمکۆ، ڕەوتێکی هاوچەرخانەی گرتە بەرو لەپێناو بەرزکردنەوەی ئاستی ڕۆشنبیریو سیاسیو هۆشی نەتەوەیی تاکی کوردی تێدەکۆشان، سەرەتاو لەماوەی نێوان ساڵانی (١٩١٢– ١٩١٣)ز کۆمەڵەیەکیان بەناوی (جیهاندان– گیهاندن) لەشاری (خوی) دامەزراند[٨٤]، ئامانجی ئەم کۆمەڵەیە بڵاو کردنەوەی خوێندەواریو کردنەوەی قوتابخانەو دەرکردنی ڕۆژنامەو گۆڤار بوو بەزمانی کوردی[٨٥]. ئەم کۆمەڵەیە توانی لە(١٩١٣/١٠/٢٤)دا خوێندنگایەك لەشاری (خوی) بکاتەوەو ئاهەنگێکی گەورە بۆ کردنەوەی ئەم خوێندنگایە ساز بکات، ژمارەی یەکەم دەستەی ئەم خوێندنگایە (٢٩) خوێندکار بوو[٨٦].

هاوکات لەگەڵ ئەم خەباتەدا، بزاڤی نەتەوەییو نیشتمانی لەدەرەبخامی سیاسەتی تورکەکان لەچوارچێوەی خەباتی چەکداریدا ئاراستەی وەرگرت، لەباشوری کوردستان لە(تشرینی یەکەمی ساڵی ١٩٠٩) لەناوچەی (بادینان) بەسەرۆکایەتی (شێخ عەبدولسەلام بارزانی ڕاپەڕینێك بەرپابوو کەهەڵگری کۆمەڵێك خواستی نیشتمانی بوو؛ لەڕوی بەڕێوەبردنو ئابوریو سیاسی لەناوچەکانی بادیناندا داوای چاکسازی دەکرد[٨٧].

---

(٨٢) جەلیلی جەلیل: هەندێ سیما، لا٨٢و دواتر، بلەچ شێرکۆ: کێشەی مێژینەو، لا٥١" ڕۆبەرت ئۆڵسن: ڕاپەڕینی شێخ سەعیدی، لا٣٤– ٣٥" زنارسلوبی: فی سبیل، ص٢٧–٢٨.

(83) Malmisanij U Mahmud Lewandi: Likurdistana bakuru li Tirkiye ROJNAME GERIYA KURDI (1908- 1992)، Cilt2، Ankara، 1992، La 35.

(٨٤) کمال مظهر: کردستان في سنوات الحرب، ص ١٠٠– ١٠١" محەمەد ڕەسوڵ هاوار: سمکۆ (ئیسماعیل ئاغای شوکاك)و بزوتنەوەی نەتەوایەتی کورد، ستۆکهۆڵم، ١٩٩٥، لا١٥٢.

(٨٥) هاوار: سمکۆ، لا ١٥٢– ١٥٣.

(٨٦) فيصل الدباغ: أضواء على كتاب، ص ١١١– ١١٣.

(٨٧) مەسعود بارزانی: بارزانیو بزوتنەوەی ڕزگاریخوازی کورد (١٩٣١– ١٩٥٨)، و: سەعید ناکام، چ١، ١٩٩٨، لالا ١٨– ١٩" لازاریف: کێشەی کورد، بش١، لا ٢٣٨" کەنداڵو قاسملو: گەلێکی پەژموردەو، لا٩٨.

لێرەوە لەئەنجامی جۆراو جۆر بوونی میکانیزمەکانی خەباتو فراوانبوونی ئەم خەباتەو هاتنەڕیزی ژمارەیەکی زۆری تاکی کوردی" گۆڕانێکی جۆری لەناسیۆنالیزمی کوردیدا هێنایەبوون، کەوایکرد لەسەر هەردوو ئاستی ستونیو ئاسۆیی لەگەشەکردندا بێت، هەروەها زیاتر سیماو بەرگی ئایدیۆلۆژی بوون لەم خەباتەدا خۆی ئەنواند.

بەم شێوەیە، لەبەشی دووەمی قۆناغی یەکەمی ناسیۆنالیزمی کوردیدا بزاڤێکی ڕۆشنبیریو سیاسی هاوچەرخ سەر هەڵدەدات، ئەتوانین وەك شۆڕشێکی ڕۆشنبیری ناوی ببەین کە لەمیانەیدا دەیان هەوڵی پڕ بایەخو گرنگ ئەنجام دراوە بۆ گەشەپێدانی زمانو ئەدەبی کوردیو بڵاوکردنەوەی ڕۆشنبیری لەناو منداڵانو گەنجانی کوردو داڕشتنەوەو زیندووکردنەوەی نەریتو هەستی نەتەوەییو دروست کردنی زمانێکی یەکگرتووی کوردی[٨٨].

ئەم قۆناغە تاسەرەتای جەنگی یەکەمی جیهانیو ڕاگەیاندنی (جیهاد) لەلایەن دەوڵەتی عوسمانی بەردەوام بوو، بەڵام لەگەڵ بانگەشەی جەنگو جیهادو پیرۆزی بەخشین بەم جەنگە لەلایەن دەوڵەتی عوسمانییەوە" وەك ئەوەی بۆ خوایەو لەپێناوی خوایە، سستیو ساردی لەخەباتی نەتەوەیی کوردیو چالاکی پارتە سیاسیەکان دروست بوو، ئەمەش لەئەنجامی ڕاپێچ کردنی زۆرێك لەکوردەکان بۆ بەرەکانی جەنگ لەلایەك، هەندێکی تری لاوە کوردکان خۆیان ڕوویان کردە بەرەکانی جەنگ وەك وەڵامێك بۆ خەلیفەی عوسمانیو بانگەشە ئیسلامیەکەی، کەئەتوانرێت پوکانەوەی کۆمەڵەی (هێڤی) وەك بەڵگەیەك بۆ ئەم ڕاستیە ئاماژەی بۆ بکرێت.

٣-جەنگی یەکەمی جیهانیو کاریگەری لەسەر ڕەوشی نەتەوەیی کوردی:

جەنگی یەکەمی جیهانی خاڵێکی وەرچەرخانی گەورە بوو لەمێژووی مرۆڤایەتیدا، کەکاریگەری دیارو ڕاستەوخۆی هەبوو لەسەر لایەنی ئابووریو کۆمەڵایەتیو سیاسیو ... هتد، وە جۆرەها گۆڕانکاری لەگەڵ ڕوودانی ئەم جەنگەو دەرەنجامەکانی هاتە بوون، لەبەر ئەوە جەنگی یەکەمی جیهانی بۆ ناسیۆنالیزمی ئەورووپی بەو قۆناغە لەقەڵەم دەدرێت کەتیایدا ناسیۆنالیزم خەملینو گەلاڵە بوونی خۆی بەتەواوی بەرجەستە کرد[٨٩].

ئەگەر ئەم قۆناغە بۆ ناسیۆنالیزمی ڕۆژئاوایی بەو جۆرە بووبێت، ئەوا بۆ ناسیۆنالیزمی کوردی بووە هۆی ئەوە کە لەچوارچێوەیەکی ئاشکراترو هاوچەرخانە خۆی بەرجەستەبکات، (ڕۆینەلۆمبورت) سەبارەت بەم قۆناغە دەڵێت: "لەڕوانگەیەکی نوێو هاوچەرخەوە بۆ یەکەمجار پاش کۆتایی جەنگو لەساڵی١٩١٨دا سەری هەڵدا"[٩٠].

لەبەرئەوە ئەگەر سەیری مێژووی ناسیۆنالیزمی کوردی بکەین، دەبینین لەماوەی نێوان ساڵانی (١٩١٤-١٩٢٢) ناسیۆنالستە کوردەکان لەڕووبەرێکی فراوانترو گشتگیرتر خەباتی ناسیۆنالستانەیان پراکتیزە کردووە،

---

[٨٨] د. کمال مظهر: کردستان في السنوات الحرب، ص ١٠١ و ١٠٣.

[٨٩] اریك هوبسباوم: الأمم والنزعة، ص ١٣٥.

[٩٠] ڕۆینەلۆمبۆرت: کورد گەلێکی بێ وولات، لا ٢٢.

هاوكات بەهۆی لاوازی‌و خەریكی دەوڵەتی عوسمانی بەجەنگەوە، كوردەكان چەند هەوڵێكی چەكداری لەدژی دەوڵەت‌و لەپێناو بەدیهێنانی ئامانجەكانیان ئەنجام ئەدەن، لەساڵی (١٩١٤) لە(بەدلیس) راپەڕینێك بەسەركردایەتی (مەلا سەلیم) هەڵگیرسا[٩١]، ئامانجەكەشی لەلایەن (مەلا سەلیم)ەوە ڕوون كراوەتەوە كاتێك دەڵێت: "ئەگەر كورد لەمەوبەر بۆ بەرگری شەخسی ڕووبەڕووی سەربازە توركەكان دەبوونەوە، ئەوا لەداهاتوویەكی نزیكدا هەموویان لەپێناوی حەق‌و مافی خۆیاندا ڕادەپەڕن، بەتایبەتیش ئەو داموودەزگایانە هەڵدەتەكێنن، كەكورد دەچەوسێننەوەو وڵاتیان خستۆتە ژێر دەستی بێگانە..."[٩٢].

هەروەها لەساڵانی (١٩١٥و ١٩١٧) چەند راپەڕینێكی جۆراو جۆر لەناوچەكانی موسڵ‌و بۆتان‌و دۆڵی موش‌و بەدلیس‌و دەرسیم‌و... هەڵگیرسا[٩٣]، مەبەستی ئەم راپەڕین‌و بزوتنەوانە پێكهێنانی كیانێكی سەر بەخۆ بوو[٩٤].

هاوكات‌و لەماوەی جەنگی یەكەمی جیهانیدا خەباتكارانی كورد لەهەوڵی ئەوەدابوون كەسود لەناكۆكی‌و ململانێی نێوان زلهێزان وەربگرن، لەم پێناوەدا سەركردەو ڕۆشنبیرانی كورد پەیوەندییان بەزلهێزانەوە كردو هەوڵەكانی (مەلا سەلیم‌و عەبدولرەزاق بەدرخان) لەگەڵ ڕوسیاو (ژەنراڵ شەریف پاشا) لەساڵی (١٩١٤و ١٩١٨) لەگەڵ بەرتیانیا خۆی لەم چوارچێوەیەدا بەرجەستە دەكات[٩٥].

لە(٣١ی تشرینی یەكەمی ١٩١٨) ئاگربڕی (مۆدرۆس) بەسترا. بەستنی ئەم ئاگربڕە مانای شكستی سیاسەتی توركانی لاوو سەرنەكەوتنی دەوڵەتی عوسمانی بوو لەجەنگ، لەبەرئەوە ئەم بارودۆخە بووە هۆی ژیاندنەوەی چالاكی نەتەوەیی‌و چەند ڕێكخراوو پارتێكی سیاسی نوێ دامەزران‌و لەبەرنامەكانیاندا ئامانجی سەر بەخۆیی كوردستانیان وەك ستراتیژ بۆ ئەم قۆناغە دیاری كرد بوو[٩٦].

دیارترین ئەو كۆمەڵەو پارتە سیاسیانە (كۆمەڵەی تەعالی كوردستان– كۆمەڵەی هێڤی– كۆمەڵەی تەشكیلاتی ئیجتماعیەی كورد– پارتی دیموكراتی كورد) بوون[٩٧]. هەروەها لەم ماوەیەدا دابەشبوون‌و جیابوونەوەی چینە كۆمەڵایەتیەكان زیاتر گەشەیانسەندو شانبەشانی ڕێكخراوی تایبەتی خوێندكاران (كۆمەڵەی هێڤی)، ڕێكخراوی تایبەت بەئافرەتان سەریهەڵدا بەناوی (كۆمەڵەی تەعالی ئافرەتانی كورد) كە لەساڵی (١٩١٩) دامەزرا[٩٨].

ئەم كۆمەڵەو ڕێكخراوانە تەنها لەسنورێكی تەسكی جوگرافیدا نەمانەوە، بەڵكو شارەكانی كوردستانیان گرتەوەو لەباشوری كوردستان‌و لەشاری سلێمانی چەند كۆمەڵەو ڕێكخراوێك دروستبوون وەك: كۆمەڵەی

---

[٩١] جەلیلی جەلیل: هەندێ سیما، لالا ١٤٦– ١٤٩" علیاوقیی: كردستان في عهد الدولة، ص ٢٢١– ٢٢٤.

[٩٢] جەلیلی جەلیل: هەندێ سیما، لالا ١٥٥– ١٥٦.

[٩٣] جليلي جليل وآخرون: الحركة الكردية في، ص ٩٠ و٩٣" ئارام عەلی: پەیوەندی نێوان، لا ٩٤– ٩٥.

[٩٤] مارف عومەرگوڵ: كێشەی كەسایەتی یاسایی، لا٤٥.

[٩٥] صالح محمد أمين: كوردو عەجەم، لا ٢٠٨– ٢٠٩.

[٩٦] جلال الطالباني: كردستان والحركة القومية، ص ٩٦" ڕۆبەرت ئۆڵسن: راپەڕینی شێخ سەعید، لا٤٢.

[٩٧] بۆ زانیاری دەربارەی پارت‌و ڕێكخراوەكان بڕوانە: (بلەج شێركۆ: كێشەی مێژینەو، لا٥١ و دواتر" كریس كۆچیرا: كورد لەسەدەی، لا٥٣ و دواتر" سروة أسعد صابر: كردستان من بداية الحرب، ص ٩٥ ومابعدها).

[٩٨] عبدالستار طاهر شريف: الجمعيات والمنظمات، ص ٤٦.

کوردستانو کۆمەڵەی سەربەخۆیی کوردستانو...هتد[99]، لەسەر ئاستی دەرەوەش (پارتی سەربەخۆیی کورد) لە(قاهیرە) لەلایەن (سورەییا بەدرخان ١٨٨٣-١٩٣٨) دامەزرا[100].

ئەم کۆمەڵەو پارتو ڕێکخراوە سیاسیو ڕۆشنبیریبە کوردیانە ڕۆڵێکی دیاریان هەبوو لەبایەخدان بەڕێکخستنی ژیانی کوردو چاککردنی ژیانی کرێکاری کورد لەئەستەمبوڵو هەولێ گەڕانەوەی ئەو کوردانەیان ئەدا کە لەسالآنی جەنگ بەزۆر لەکوردستانەوە بۆ شوێنە دوورەکان ڕاگوێزرا بوون[101].

ئەمە سەرەڕای ئەوە کەهەر یەکێك لەم پارتو ڕێکخراوانە ڕۆژنامە یان گۆڤارێکی تایبەت بەخۆی وەك ئۆرگانێکی ڕەسمی وزمانحاڵی ئەو پارتە یان ڕێکخراوە هەبوو و لەناو خەڵکدا بڵاویان دەکردەوە بەجۆرێك هەموو ناوچە جیاجیاکانی کوردستانی گرتەوە[102].

هاوکاتو لەسالآنی (١٩١٨) دا ئینگلیزەکان وردەوردە دزەیان کردە ناو سنورەکانی کوردستانو توانیان لە(١٩١٨/١١/٢)دا (شێخ مەحمود) وەك (حوکمدار)* بۆ ناوچەکانی سلێمانیو دەوروبەری دیاری بکەن[103].

(شێخ مەحمود) هەر لەیەکەم ڕۆژی دەست بەکار بوونیەوە لەهەوڵی بنیاتنانی کیانێکی سەر بەخۆدا بوو و داوای هەموو ویلایەتی موسڵی دەکرد[104]، ئەم خواستو شێوازی بیرکردنەوەی شێخ بووە هۆی دروست بوونی ناکۆکیو شەڕ لەنێوان شێخو ئینگلیزداو لە(١٩١٩/٧/٢٥) دا شێخ درایە دادگای سەربازی ئیمپریالیزمی ئینگلیزی، شێخ لەبەردەم دادگاو لەکاتی دادگاییدا جەختی لەسەر ئەوە کردەوە کەهیچ تاوانێکی نەکردووەو تەنها بۆ مافی چارەنوسی نەتەوەکەی تێکۆشاوە[105].

شێخ لەکاتی هەوڵدانی بۆ هێنانە دی خواستە نەتەوەییەکانی، پەیوەندی لەگەڵ کەسایەتیو لایەنو ناوچەکانی تری کوردستاندا هەبووە، پەیوەندی لەگەڵ شێخ عەبدولقادری شەمزینیدا هەبووە[106]، سەرەك خێڵو عەشیرەتەکانی کوردستانی ئێرانیش پشتگیریان لێکردووە بەتایبەتی (مەحمود خانی دزڵی)[107]، (مەسعود بارزانی)یش لەبارەی پەیوەندی شێخ مەحمودو شێخ ئەحمەد بارزانی دەنوسێت: "... لەمایسی (١٩١٩)ز دا شۆڕشی شێخ مەحمودی حەفید دژی ئیمپریالیزمی بەریتانی هەڵگیرسا، شێخ ئەحمەد بارزانی هاوکاری لەگەڵدا کرو نامەی بۆ شێخو سەرەك هۆزەکان نارد لەناوچەی بادینانداو هانیدان هاوکاری شێخ مەحمود بکەن، نامەیشی نوسی بۆ یارمەتی کردنیانو ژمارەیەك لەچەکدارانی بەسەرۆکایەتی مەلا مستەفای

---

(99) جلال الطالباني: كردستان والحركة القومية، ص ١٠٦.

(100) کەنداڵو قاسملوو ئەوانی تر: گەلێکی پەرژموردەو ، لا١٠٣" سروة أسعد صابر: كردستان من بداية، ص ٩٧- ٩٨.

(101) صالح محمد أمين: کوردو عەجەم، لا ٢٣٣.

(102) جليلي جليل وآخرون: الحركة الكردية في، ص ١٠٣- ١٠٤.

* (حوکمدار): ئەم چەمکە تائێستاش لەفەرهەنگی سیاسیو زمانەوانیدا واتایەکی ڕوونو مانایەکی دیاری نیە کەهاوواتای چ چەمکێکی ترە.

(103) جەمال نەبەز: کوردستانو شۆڕشەکەی، لا ١٤٢.

(104) جليلي جليل وآخرون: الحركة الكردية في، ص ١٢٠- ١٢١.

(105) جەمال نەبەز: کوردستانو شۆڕشەکەی، لا١٤٤.

(106) جەلال تەقی: خەباتی گەلی کورد لەیاداشتەکانی ئەحمەد تەقیدا، بەغداد، ١٩٧٠، لا١٢.

(107) جليلي جليل واخرون: الحركة الكردية في العصر الحديث، ص ١٢١- ١٢٢.

برایدا نارد بەڕێی دۆڵی پیاوداو ژمارەیەکیشی بەڕێی ناوچەی (باڵەك)دا نارد، ئەم دوو هێزە لەڕێگەیاندا توشی تەڵەهاتن پێش ئەوەی بگەنە سلێمانی، کاتێك سەرەتای گەیشتە سلێمانی، شۆڕش لەناوبرا بوو و شێخ مەحمود بەدەستی ئینگلیزەکان بەدیل گیرا بوو لەبازیان..." (١٠٨).

بەم جۆرە شێخ مەحمود و ‌ێ کەسایەتیەکی نەتەوەیی بەردەوام لەهەوڵی هێنانەدی داوا ڕەواکانی نەتەوەی کورددا بوو، کە تا دوا ساڵانی تەمەنیو بەتایبەتی لە(سی)یەکانی سەدەی بیستەم بەردەوام خواستەکانی کوردو جێبەجێ بوونیان هیوایەك بووە لەناخو بیرکردنەوەی شێخدا.

لەڕۆژهەڵاتی کوردستانیش (سمکۆ) بەهاوکاری (سەید تەها)ی شەمزینی لەکانونی دووەمی ساڵی (١٩١٩)دا توانیان هەموو ئەو شوێنانە ئازاد بکەن کەدەکەونە ناوچەی (ورمێ)وە، مەبەستیش لەم هەوڵانە جاڕدانی دەوڵەتێکی کوردی سەر بەخۆ بوو، لەم ناوەندەدا عەشیرەتەکانی ناوچەی (مهاباد) لایەنگیریان کردن (١٠٩).

هاوکات دەست پێکردنی کۆنگرەی ئاشتی لەپاریس، کوردەکانی چالاکتر کرد. ئەوەبوو کۆمەڵەی تەعالی کوردستان (شەریف پاشای)ی کردە نوێنەری کورد بۆ بەشداری کردنی کورد لەو کۆنگرەیەدا، لەباشورو ڕۆژهەڵاتی کوردستانیش لەلایەن (شێخ مەحمودو سمکۆی شکاك)ەوە پشتگیری کراو هەوڵیاندا کەنوسراوی خۆیان کەواژووی سەرەك خێڵەکانو داواکاریو خواستی خەڵکانی کوردستانیان تیا تۆمار کردبوو بگەیەننە (شەریف پاشا)، بەڵام ئەم هەوڵانە لەلایەن داگیرکەرانەوە ڕێگری لێکرا (١١٠).

لەمیانەی هەوڵە نەتەوەییەکانی کوردو لەکاتی هاتنی لیژنەی (کیغ- کراین)، پارتی دیموکراتی کورد. دوو یاداشتی لەبارەی نەتەوەی کوردو مافی نەتەوەیی کورد پێشکەش بەم لیژنەیەو کۆنگرەی ئاشتی کردو داوای سەر بەخۆیی ئەو ناوچانەیان کرد بوو کەزۆرینەی دانیشتوانی کوردن (١١١).

بەم جۆرە هەوڵەکانی کورد بۆ بەدەست هێنانی مافە نەتەوەییەکانی لەسەر ئاستی دەرەوەو ناوەوە لەلایەك، وەك تاکە کەسو وەك پارتو ڕێکخراویش لەلایەکی ترەوەو بەهەموو ئاڕاستەیەکو ڕووەو هەر لایەنێك کەتروسکەی هیوای تێدا بەدیکرابێت بۆ هاوکاریو پاڵپشتی کورد، لەئارادا بووە، لەبەر ئەوە دەبینین ناسیۆنالستە کوردەکان لەم ناوەندەدا بۆ چوار ڕێباز دابەش بوون کەجۆرێك لەتێڕوانینو بۆچونی هەبووە لەسەر شێوازو میکانیزمەکانی بەدەست هێنانی خواستەکانیان، لەوانە:

١-سەربەخۆیی تەواو کەپرۆگرامی ڕۆشنبیران بوو.

٢-ئۆتۆنۆمی نێو خۆیی لەژێر سەر پەرشتی تورکدا کەدروشمێکی نا پەسەندو لەلایەن کۆمەڵێکی بچوکی سیاسەتمەدارانی کوردەوە بەرز کرابووەوە.

٣-سەر بەخۆیی لەژێر سایەو سەر پەرشتی ئێراندا.

٤-کوردستانی سەر بەخۆ لەژێر ماندانی بەریتانیا، نوێنەری ئەم ڕێبازە موستەفا پاشای یامولکیو کوردە پایەبڵندەکانی تربوون (١١٢).

---

(١٠٨) مەسعود بارزانی: بارزانیو بزوتنەوەی، ل٢٢.

(١٠٩) وەلید حەمدی: کوردو کوردستان لەبەڵگەنامەکانی، ل٣١٤.

(١١٠) م. ر. هاوار: شێخ مەحمودی قارەمانو، بش٢، ل١٢؛ صالح محمد أمين: کوردو عەجەم، ل٢٣٠.

(١١١) بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە (د. أحمد عثمان أبوبكر: كردستان في عهد السلام، ح (٢٠-٢١)، مجلة (الثقافة)، العددان (٤-٥)و (٨-٩)، لسنة ١٩٨٩).

هەر چۆنێك بێت، دەرەنجامی ئەم هەولانەی کورد لەپەیمانی (سیڤەر)دا سێ بەندی تایبەتی بۆکورد هێنایەبوون (لەبەشی یەکەمدا باسمان لێوە کردووە)، بەلأم هەر زوو بۆ کوردەکان ڕوون بووەوە کەجێبەجێ کردنی ئەم پەیمانە ساوە ساوەی لێدەکرێت، لەبەر ئەوە چەند جارێك داوای جێبەجێ کردنی مادەکانی ئەم پەیمانە لەلایەن کوردەوە بەرزکراوەتەوە بۆ بەردەم دەولەتان[١١٣].

هاوکاتو لەئەنجامی کارکردی مەعنەوی شۆڕشی ئۆکتۆبەری ڕوسی لە(١٩١٧)داو دواتر ڕاگەیاندنی پرەنسیپەکانی (ویلسن)، بەئاشکرا بەرەوپێشەوە چوونو گەشەکردنی بیری نەتەوەیی کورد بەدی دەکرێتو لەم ماوەیەدا خواستی سەربەخۆییو خودموختاری بووبووە دروشمێکی سەرەکیو ڕاستەوخۆی ناسیۆنالیستە کوردەکان لەبەرامبەر هەرلایەنو دەولەتێك[١١٤]، ئەوەتا (عالیشان بەگ) کـــەیەکێك بووە لەسەرکردەکانی ڕاپەڕینی قۆچگیری بە(مستەفا کەمال) دەلێت: "کوردەکان بۆ خودموختاری کوردستان بەشێوەیەکی کە لەچوارده مادەکەی ویلسن دا هاتووە ئیش دەکەن"[١١٥].

لەبەرئەوە کوردەکان چیتر بەخەلەتاندنو دەستبڕینی دەولەتان ڕازینەبوونو چەندین ڕاپەڕینی جۆراوجۆریان لەناوچە کوردییەکان بەرپاکرد لەوانە: ڕاپەڕینی قۆچگیری لەباکوری کوردستانو سمکۆ لەرۆژهەلاتو هۆزو عەشرەتە کوردەکان لەناوچەی بادینانو شێخ مەحمودو کەریم بەگی هەمەوەندیو... لەسلێمانیو دەوروبەری[١١٦].

بەمشێوە ڕێبەرانی بزوتنەوەی نەتەوایەتی کورد ڕۆژبەڕۆژ زیاتر لەوە دەگەیشتن کەهیچ کام لەدەولەتە ئیمپریالیزمو داگیرکارەکانی کوردستان پشتو پەنای ڕاستەقینەی کورد نینو پشتگیری خواستو داوا نەتەوەییو نیشتمانیەکانی ناکەن[١١٧]، لەبەرئەوە دەبینین لەسەردەمانێکی دواترو بەزیاتر ڕوونبوونەوەی هەلومەرجو بارودۆخی هەرێمیو نێودەولەتی لەناوچەکەدا زیاتر کوردەکان لەخەباتی ناسیۆنالیستانەیان پشت بەهەولو خەباتی کوردو کوردستان ئەبەستنو گۆڕانکاری لەمیکانیزمو شێوازی خەباتو شوێنی خەبات دێننەبوون.

ئەم لایەنە زیاتر لەقۆناغی دووەمی ناسیۆنالیزمی کوردیداو لەدوای مۆرکردنی پەیمانی لۆزانو هەلوەشاندنەوەی خەلافەتو ڕەتکردنەوەی بەدیدەکرێت.

---

(١١٢) ئەبو القاسمی لاهوتی: کوردو کوردستان، لالا ٩– ١٠و ٣٧– ٣٨.

(١١٣) زنارسلوبی: فی سبیل کردستان، ص ٩٤– ٩٥" م. أ. حسرتيان: كردستان تركيا بين الحربين، ت: د. سعدالدين ملاو باقی نازی، ط١، بیروت، ١٩٨٧، ص ٣٨ و ٤٨.

(١١٤) وەلید حەمدی: کوردو کوردستان لەبەلگەنامەکانی، لا٢٦٠" عزيز الحاج: القضية الكردية في، ص١٦.

(١١٥) ڕۆبەرت ئۆلسن: ڕاپەڕینی شێخ سەعیدی، لا٥٦.

(١١٦) لوسیان رامبو: الكرد والحق، ص ٧٩" جليلي جليل وآخرون: الحركة الكردية في العصر الحديث، ص ١٠٩– ١١١.

(١١٧) جەلیلی جەلیل: هەندێ سیما، لا١٤٦.

قۆناغی دووەم- ناسیۆنالیزمی کوردی دوای مۆرکردنی پەیمانی لۆزان و ڕەتکردنەوەی خەلافەت:

قۆناغی دووەمی ناسیۆنالیزمی کوردی- وەك باسمان کردووە- بەڕاپەڕینەکەی شێخ سەعیدی پیران وەك قۆناغێکی نوێ لەمێژووی ناسیۆنالیزمی کوردی لەباکوری کوردستان دەستپێدەکات و تاسەرەتای جەنگی دووەمی جیهانی لەساڵی (١٩٣٩) دەخایەنێت.

دوای مۆرکردنی پەیمانی لۆزان و دواتر ڕەتکردنەوەی خەلافەت و دەرکەوتنی مەرامەکانی ئەتاتورك و جێبەجێکردنی سیاسەتی پاکتاودان و سەرکوتکردن، هاوکات بێ وەڵامی دەوڵەتە ئیمپریالیستەکان و دروستکردنی دەوڵەتی عیراق و سوریا و هاتنەسەر تەختی (ڕەزاشا) لەئێران لەساڵی (١٩٢١)ەوە و لاساییکردنەوەی هەریەك لەم سێ دەوڵەتەی دوایی بۆ هەنگاوەکانی ئەتاتورك، کۆمەڵێك فاکتەری بەهێزبوون کەئیتر کورد خەباتە نەتەوەییەکەی بەلایەنی سیاسی و سەربازیەوە بگوازێتەوە هەرێم و چیاکانی کوردستان، لێرەوە خەباتی چەکداری دژ بەداگیرکەرو ئیمپریالیستەکان بخاتەگەڕ و لەم مەیدانەشدا جیاواز لەقۆناغی یەکەم و لەئاستێکی فراواندا گشت چین و توێژەکانی کۆمەڵگەی کوردی بەشداری خەباتی نەتەوەیی کوردیان کردووە.

لە(١٩٢٥/٣/٢١)دا، (واتە لەنەورۆزدا) بڕیاری دەستپێکردنی ڕاپەڕین درا* لەباکوری کوردستان[١١٨]، ئەم ڕاپەڕینە بەڕاپەڕینی (شێخ سەعیدی پیران) ناسراوە، بەڵام لەڕاستیدا ئەم ڕاپەڕینە لەلایەن (کۆمەڵەی سەربەخۆیی کوردستان) کە (خالید بەگی جوبران) سەرۆکی بوو نەخشەی بۆ دارێژراو کاری بۆکرا[١١٩].

ئامانجی سەرەکی ئەم ڕاپەڕینە بریتی بوو لەسەربەخۆیی بۆ کوردستان و بونیادنانی حکومەتێکی نەتەوەیی، بۆ جێبەجێکردن و بەدیهێنانی ئەم ئامانجەش هەوڵیاندا سود لەسۆزی ئایینی و نەتەوەیی تاکی کوردی وەربگرن،[١٢٠]، لەبەرئەوە شانبەشانی دروشمە نەتەوەیی و ڕزگاریخوازیەکان دروشمی (گەڕانەوە بۆ خەلافەتی ئیسلامی)یان بەرزکردەوە[١٢١].

ئەگەر سەرنجێکی ورد بدەین لەسەرچاوەکانی تایبەت بەم ڕاپەڕینە، دەبینین بۆ یەکەمجارە ڕاپەڕینێك لەناوجەرگەی کوردستانداو پارت یان کۆمەڵەیەك لەبناغەوە ڕۆڵی سەرکردایەتی تێدا ببینێت، بەڵام لەئەنجامی دەسگیرکردنی سەرکردە سەرەکیەکانی ئەم ڕاپەڕینە لەلایەن تورکەکانەوە، کەئەم سەرکردانە کەسانی خاوەن هۆشیاری و ڕۆشنبیری و لەڕووی سیاسییەوە سەرکردەی لێهاتوو بەئەزمون بوون لەوێنەی عەقید خالید بەگی جبران و دکتۆر فوئادو کەمال فەوزی و چەندانی تر نەتوانرا ئەو ئامانجانەی خەباتی بۆ دەکرا بهێنرێتە دی[١٢٢].

بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا ئامادەباشیەکی زۆرکرابوو بۆ ئەم ڕاپەڕینە وەك ئەوەی توانیبوویان پەیوەندی بەزۆرێك لەسەرەك هۆزو خێڵە کوردییەکان و کەسایەتیە ناودارەکانی کوردستان بکەن، وەك: شێخ مەحمودی

---

* ئەم ڕاپەڕینە وەك کاتی دەست پێکردنی بۆ دیاری کرا، بەڕێوە نەچوو بەڵکو لە(١٩٢٥/٢/٨)و لەئەنجامی ئەو پێکدادانەی لەنێوان جەندرمەکانی تورك و کوردەکانی گوندی پیراندا ڕویدا ڕاپەڕین خۆنەویستانە ئاڕاستەی خۆی وەرگرت.

[١١٨] م. أ. حسرتیان: کردستان ترکیا، ص ١٣٤.

[١١٩] م. ن، ص ٦٦.

[١٢٠] محەمەد ئەمین زەکی: مێژووی کوردو کوردستان، ل٢٥٧.

[١٢١] حسرتیان: کردستان ترکیا، ص ١٣٤.

[١٢٢] م. ن، ص ١٢١- ١٢٢.

ئەفیدو سمکۆی شکاک[١٢٣]، هەروەها دواتر توانیان (شێخ سەعیدی پیران) بێننە ڕیزی خۆیان، ئەوەش کاریگەری زۆری هەبوو لەسەر زیادبوونی ژمارەی بەشداربووانی ڕاپەڕین، چونکە شێخ سەعید خاوەن خەڵکێکی زۆربوو و دەسەڵاتێکی ئاینی فراوانی هەبوو[١٢٤].

ئەتوانین ئاستی تێگەیشتنیی و ئاسۆفراوانی سەرکردەکانی ئەم ڕاپەڕینەو سیما پەرەسەندووەکانی ڕاپەڕین لەوەدا ببینین کەچۆن توانیویانە لایەنی نەتەوەیی زاڵبکەن بەسەر لایەنەکانی ترداو بەشێکی زۆری جیاوازیە ئایینیو ئاینزاییەکانو ناکۆکیە خێڵایەتیەکان کەمبکەنەوە، لەبەرئەوە دەبینین لەنزیک شێخ سەعیددا کەسانێك هەبوون لەڕووی ئاینیەوە بە(بێبڕوا– ملحد) لەقەڵەمدراون[١٢٥]، هەروەها چەند هۆزێکی ناموسڵمان شانبەشانی کوردە موسڵمانەکان بەشداری ڕاپەڕینیان کردووە[١٢٦]، کاتێك کەمالیەکان ویستیان ئاراستەی ئەم ڕاپەڕینە بگۆڕنو لەئامانجەکانی دووری بخەنەوەو بەرەو پەلاماردانی ئەرمەنەکان ئاراستەی بکەن، زوو بەزوو شێخ کەوتە فریای ئەم پلانەو چارەسەری کردو ڕایگەیاند: "هەر کەس ئازاری ئەرمەنەکان بدات، توشی توندوتیژترینو سەختترین سزا دەبێتەوە"[١٢٧].

لەکاتی ڕاپەڕینیشدا "زۆر بەگەرمیو باوەڕێکی نەتەوەییەوەو بەهاواری بژی کوردو کوردستان هێرشیان دەبردە سەر قەڵاو سەنگەری تورکەکانو بەئەوپەڕی باوەڕو بەووره‌یەکی بەرزو بەهێزەوە کەوتنە دوای ئەم ڕاپەڕینەو خەڵك لەئاغاوە تاگەدا، لەمنداڵەوە تاپیر، لەدایکەوە تا کچ هەمووی کەوتبوونە باسی حکومەتو دەسەڵات، تەنانەت شوانەکانیش ناوی شەهیدانی نیشتمانو دلێرانی نەتەوەکەیان بەگۆرانیو بەستە هەڵئەدا"[١٢٨].

سەرکوتکردنەوەی ئەم ڕاپەڕینەو لەسێدارەدانی سەرکردەکانیو شێوازی مامەڵەی تورکەکان لەبەرامبەر کورد کەشێوازێکی دڕندانەو نامرۆڤانەبوو، بووەهۆی بەرزبوونەوەی دەنگی ناڕەزایی کوردەکان لەزۆربەی ناوچە جیاجیاکانی کوردستان لەبەرامبەر تورکیاو خۆپیشاندان سازدرا، لە(٢٦ی تەمموزی ١٩٢٥) لەبەغداد کوردەکان هەستی ناڕەزایی خۆیان لەبەرامبەر تورکیا دەربڕی، بەهەمان شێوە لەسلێمانیو کەرکوكو هەولێر دەنگی ناڕەزایی بەرزبووەوە[١٢٩]. (ئیحسان نوری) لەباسی بایەخو گرنگی ئەم ڕاپەڕینەو وەك هاوسەردەمو بەشدار بووی ڕاستەوخۆی ڕووداوەکان، دەنوسێت: "لەم سەدەی بیستەمەدا کە کەرەسەو تفاقی وێرانکارانەش نەتوانو بێکارەیە بەرامبەر بەشورەی ساختمانی قەڵای دیار بەکر، تورك هێزی خۆی لەناو ئەم قەڵایەدا پەناداوە، جەنگاوەرانی کورد بەخەنجەرەوە هەڵئە کوتێتە سەریانو هەروا بەبۆمبای دەستییەوە پەلاماری

---

[١٢٣] جليلي جليل وآخرون: الحركة الكردية في العصر الحديث، ص ١٣٨.

[١٢٤] محەمەد ئەمین زەکی: مێژووی کوردو کوردستان، لا ٢٥٧.

[١٢٥] جەواد مەلاو ئەوانی تر: ئاڵای ئیسلام یان.. ئاڵای بەکرێ گیراوی چڵکاو خۆری، و: لەعەرەبییەوە: س. چواس، لەندەن، ١٩٩٨، لا٩٧.

[١٢٦] حسرتيان: كردستان تركيا، ص ١٢٢.

[١٢٧] م. ن، ص ١١٦.

[١٢٨] عەبدولعەزیز یامولکی: کوردستانو ڕاپەڕینەکانی، لا ٧٧– ٧٨" ئیحسان نوری پاشا: شۆڕشی نەتەوەیی کورد لەتورکیا، و. لەتورکییەوە: م. جەمیل ڕۆژبەیانی، بەغداد، ١٩٩٣، لا٣٦.

[١٢٩] حسرتيان: كردستان توركيا، ص١١.

ئەوانە ئەدەن کە لەناو زرێ پۆشە پۆڵایینەکاندا خۆیان شاردۆتەوە، هاواری (بژی کوردایەتیو کوردستان) ئەدەن بەگوێیاندا.

ئەم جۆرە هەڵمەتو شاڵاوانەی جەنگاوەرانی کورد کەژیان لەلایان بێ بایەخە، بەڵگەو گەواهیدەری پڕتەوداره بۆ ئەوەی گیانی نەتەوەیی لەلای کورد تاچ ڕادەیێ بەرزو پیرۆزە کەوێنەی نییە"[١٣٠].

لێرەوە دەبینین خەبات لەم قۆناغەداو لەم ڕاپەڕینەدا زیاتر ڕێکخراوو کامڵی پێوەدیارەو بنەمای سەرەکی نەتەوەیی بوونو کوردایەتییە.

بەشکستی ئەم ڕاپەڕینە کوردەکان ڕووەو ناوچەکانی تری کوردستان بڵاوبوونەوەو ئاوارەبوون، لێرەوە ناسیۆنالستە کوردەکان بڕیان لەدامەزراندنی ڕێکخراوێکی نەتەوەییو دەستپێکردنەوەی خەباتکردەوە، ئەوەبوو لە(تشرینی یەکەمی ساڵی ١٩٢٧) بانگەشەی کۆمەڵەیەکی کوردی بەناوی (خۆیبون جڤاتا وڵاتی کوردان) ڕاگەیەنرا[١٣١].

(خۆیببون) لەڕووی پێکهاتو شێوازی دروستبوونو دروشمو میکانیزمەکانی هێنانەدی ئەو دروشمانە، سەلمێنەری گەشەکردنی ناسیۆنالیزمی کوردیەو دەربڕی ئاستی تێگەیشتنو بەهێزبوونو فراوانبوونی عەقڵیەتی ناسیۆنالستە کوردەکانە، بەتایبەتی کاتێك بانگەشە بۆ ئەوە دەکرێت کەکۆمەڵەو پارتە کوردییە بچوكو لاوازەکان لەبۆتەی یەك ڕێکخراوی نەتەوەیی بەهێزدا ڕێکبخرێنەوە" دەبینین (کۆمەڵەی تەعالی کوردستان)و (کۆمەڵەی سەر بەخۆیی کورد)و (جەمعییەتی تەشکیلاتی ئیجتیماعییەی کورد)و (فیرقەی میللیی کورد)، لەچوارچێوەی یەك پارتی نەتەوەییداو لەژێر ناوی (خۆیببون)دا خۆیان تواندەوە[١٣٢].

ئامانجی سەرەکی (خۆیببون) بریتی بوو لەڕزگارکردنی کوردو کوردستان لەژێردەستی تورکو دامەزراندنی دەوڵەتێکی کوردی لەکوردستانێکی ئازادو سەربەخۆو لەسنوری خۆڕسكو نەتەوەیی کورددا، بۆ بەدیهێنانی ئەم ئامانجەش، ڕێکخراوەکە هەوڵیداوە کەسەر لەبەری کوردان لەدەوری خۆی کۆبکاتەوەو لەچوارچێوەی بەرژوەندی هاوبەرامبەردا لەگەڵ هەموو ڕەگەزێکدا پەیوەندی ببەستێت[١٣٣].

هەروەها کۆمەڵێك مەرجی بۆ بەئەندام بوون داناوە کەبەشێك لەو مەرجانە چارەسەری چەند کێشەو لەمپەرێکی کاریگەرە کەڕۆڵی نێگەتیڤی هەبووە لەشکستو هەرەسەکانی پێشتردا بۆ نمونە بەم جۆرە پێویست بووە سوێند بخوات: "لەم کاتەوە، کەئێستا ئەو سوێند نامەیە مۆردەکەم، .....، هەرگیز چەك لەڕووی هیچ کوردێکدا هەڵ نەکێشمو.... ، لەهەر خوێنڕشتنو کوشتو کوشتارێك کە لەسۆنگەی شتی شەخسی لەنێوان دوو (کورد)دا سەر هەڵبدەن بەرەو بڕی بکەمو سوێند بەئایینو شەرەفمو پیرۆزەکانم دەخۆم، واللە وباللە هەر کەسێ ئەم سوێندە بشکێنێ دوژمنو غایەنی نەتەوەی کوردەو سزای هەر غایەنێکش

---

[١٣٠] ئیحسان نوری پاشا: شۆڕشی نەتەوەیی کورد، لا٢٩.

[١٣١] ڕۆهات ئالاکۆم: خۆیبونو شۆڕشی ئاگری، و. شکور مستەفا، چ١ ، هەولێر، ٢٠٠٠ز ،لا ٦-٨" کەندالو قاسملۆ: گەلێکی پەژموردەو، لا ١٣٨- ١٣٩.

[١٣٢] روهات ئالاکۆم: خۆیبونو شۆڕشی..، لا ١٢" محمد صالح طیب الزیباری: خویبون وانتفاضة آرارات (١٩٢٦- ١٩٣٠)، مجله (کاروان الآکادیمی)، العدد (١)، أربیل، ١٩٩٧، ص ١٦٢.

[١٣٣] ئالاکۆم: خۆیبونو، لا١٧.

مەرگە"[١٣٤]. (خۆیبوون) هەوڵیداوە کەگشت ناوچەو کەسایەتیە کوردەکان ئاگاداربکاتەوەو پەیوەندییان پێوە بکات، لەبەرئەوە دەبینین پەیوەندی بە(شێخ مەحمودی حەفیدو شێخ ئەحمەد بارزانیو ئیسماعیل بەگی ئێزیدی کردووەو لەمیانەی ئەم چالاکیانەیدا لە(سلێمانی)و لەساڵی (١٩٢٩)دا لقی ئەم ڕێکخراوە کراوەتەوە[١٣٥].

ئەم ڕێکخراوە توانی لەئاستێکی فراوانترو لەدەرەوەی کوردستانیش چالاکی نەتەوەییو دیبلۆماسی دەستپێبکات کەتەنانەت وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکاشی گرتەوە[١٣٦].

ئەم کۆمەڵەیە کاریگەری زۆری هەبوو لەسەر کوردستانو ووریا کردنەوەی کوردەکان لەڕووی نەتەوەییو بەرزکردنەوەی ئاستی ڕۆشنبیری تاکەکانی[١٣٧]، بەشێوەیەکی گشتیو لەساڵانی جەنگی دووەمی جیهانیدا ئەم ڕێکخراوە هەر لەچالاکیدا بوو تا ساڵی (١٩٤٦)و کۆتایی پێهاتنی خۆیبوون.

ئەم ڕێکخراوە لەساڵانی (١٩٢٧– ١٩٣٠) شۆڕشێکی گەورەی لەباکوری کوردستان بەناوی (ئاگری) بەرپاکرد لەچیاکانی ئاراراتدا، ئەم شۆڕشە لەلایەن (ئیحسان نوری) سەرکردایەتی دەکرا لەڕووی سەربازییەوە، لەڕووی شارستانیەتیەوە (ئیبراهیم پاشا) کاروباری بەڕێوەبەرێتی شارستانی پێسپێردرا[١٣٨].

ڕاپەڕینی ئاگری سەرکوتکراو کەمالیەکان دەستیاندایە پەیڕەوکردنی سیاسەتی بەتورککردنو لەناوبردنی ناسنامەی نەتەوەییو کەلتوری کوردی[١٣٩]، لەبەرئەوە دەبینین هەر لەباکوری کوردستانو لەناوچەی دەرسیم لەساڵی (١٩٣٧–١٩٣٨)ز کڵپەی ڕاپەڕینێکی نەتەوەیی کوردی پەرەیسەندەوە کە (سەیید ڕەزای دەرسیمی) پێشەوایەتی دەکرد[١٤٠]، ئامانجی سەرەکی ئەم ڕاپەڕینە دژ وەستانی سیاسەتی شۆڤینی تورکەکان بوو[١٤١]، ئەم ڕاپەڕینەش توانرا بەهۆی بەکارهێنانی گازی ژەهراویو کۆمەڵ کوژەوە کپبکرێتەوەو نزیکەی نیو ملیۆن کورد لەناوبران[١٤٢].

هاوکات لەم قۆناغەی ناسیۆنالیزمی کوردیدا، لەپارچەکانی تری کوردستان هەوڵو تێکۆشان لەپێناو بەدیهێنانی خواستو مافە نەتەوەییەکان بەردەوامی هەبووە، بەتایبەتی گەر سەرنجی باشوری کوردستان بدەین لەسلێمانیدا چالاکییەکی دیاری سیاسیو ڕۆشنبیری دەستپێکرابوو، کۆمەڵێك پارتو ڕێکخراو دروستبووبوون، لە(٢١ی تەمموزی ١٩٢٢)دا ژەنراڵ (مستەفا پاشا یامولکی) (کۆمەڵەی سەربەخۆیی کوردستان)ی دامەزراند، هاوکات ململانێو پێکدادانی نێوان کوردو ئیمپریالیزمی ئینگلیزی

---

[١٣٤] هەمان سەرچاوە، لا ١٧.

[١٣٥] محمد صالح الزيباري: خويبون وانتفاضة آرارات، ص ١٦٣.

[١٣٦] م. ن، ص ١٦٤" د. عبدالستار طاهر شريف: الجمعيات والمنظمات، ص ٦٣ ومابعدها.

[١٣٧] د. عبدالستار طاهر شريف: الجمعيات والمنظمات ، ص ٢٨٣.

[١٣٨] لوسيان رامبو: الكرد والحق، ص ٤٩" ڕۆهات ئالاکوم: خۆیبوونو شۆڕشی، لا ٤٧– ٩٠.

[١٣٩] زنارسلوبي: ڤ سبيل كردستان، ص ١٥٠– ١٨٠.

[١٤٠] م. ن، ص ٢٠٤– ٢٠٥.

[١٤١] م. أ. حسرتيان: كردستان تركيا بين الحربين، ص ١٦٥– ١٦٦.

[١٤٢] جەمال نەبەز: کوردستانو شۆڕشەکەی، لا١٠٤.

لەزیادبووندابوو[١٤٣]، ئەوەبوو لە(تشرینی یەکەمی ١٩٢٢)دا ناچاربوون (شێخ مەحمود) بگێڕنەوە بۆ سلێمانی[١٤٤]، پێش گەیشتنی شێخ بۆ سلێمانی ئاڵای کوردستان هەڵکراو دواتر شێخ کابینەیەکی بۆ حکومەتی کوردستان دیاریکرد[١٤٥] و حکومەتی عیراقیش لەگەڵ بەریتانیادا لە(١٩٢٢/١٢/٢٤)دا ئەوەیان ڕاگەیاند کەکوردەکان بۆیان هەیە حکومەتێکی سەربەخۆ لەو ناوچانەدا کەزۆربەیان کوردن لەسنوری عیراقدا دابمەزرێنن[١٤٦].

لەئەنجامی هەوڵە فراوانخوازیەکانی شێخ بۆ ئەوەی بتوانێت هەموو ولایەتی موسڵ بخاتەژێر سایەی دەوڵەتەکەی، لەگەڵ ئینگلیز ناکۆکیان لەنێوانیاندا ڕویداو شێخ ناچاربوو جارێکی تر پەناببباتەوە بەرچەك، ئەوەبوو شێخ دەستی بەکاری سەربازی کردەوەو لەم میانەیەدا چەندین جار شۆڕشی کرد[١٤٧].

هەروەها لەساڵی (١٩٣٠)و دواتر خەباتی چەکداریو خۆپیشاندان زیاتر گەشەیکرد، لەناوچەی بادینان (شێخ ئەحمەد بارزانی) لەساڵانی (١٩٣١و ١٩٣٢)دا لەدژی ئینگلیز دەستیکردە ڕاپەڕین[١٤٨].

لەسلێمانی ڕاپەڕینێکی جەماوەری پێکهاتوو لەهەموو چینە جیاوازەکانی کۆمەڵ لە(٦ی ئەیلولی ١٩٣٠)دا ڕویدا، چەندین کەسی وەك (بێکەسو تۆفیق قەزازو ڕەمزی فەتاح... هتد) بەشداریان تێداکرد[١٤٩]، لەم ڕاپەڕینەدا کوشتارێکی زۆر لەکوردەکان کەوتەوەو تائێستا ئەم ڕاپەڕینە بە(ئەیلولی ڕەش) دەناسرێ لەمێژووی کورد.

هەروەها لە(١٩٣٥/١٠/٧)دا (ئیزیدییەکان) بەشۆڕشێك هەڵسان، دوای دامرکانەوەیو لەداردانی (٧) کەس لەشۆڕشگێڕانو زامدارکردنی سەدانیان، هەمان ساڵ بارزانییەکان بەسەرکردایەتی (خلیل خۆشەویو مستەفا بارزانی) ڕاپەڕینو تا(١٩٣٦) بەردەوام بوو[١٥٠].

هەروەها چەندین کۆمەڵەو ڕێکخراوی کوردی تر دروستبوون، کە بەنهێنیو ئاشکراو لەڕێگای دەرکردنی گۆڤارو ڕۆژنامەو.. هتد، کاریان دەکرد بۆ بەرزکردنەوەی ئاستی ڕۆشنبیریو گەشەسەندنی هۆشو بیری نەتەوەیی کوردی.

لەساڵی (١٩٣٣) لەبەغداد (کۆمەڵی لاوان) بەسەرکردایەتی (ئەمین زەکی بەگ)و لەسلێمانی هەر لەهەمان ساڵ کۆمەڵەیەکی نهێنی بەناوی (کۆمەڵەی کوردستان) بەسەرۆکایەتی مستەفا پاشا یاملکیو ئەندامێتی ڕەفیق حلمییو ساڵح قەفتانو چەندانی تر دامەزرا[١٥١].

---

[١٤٣] هەمان سەرچاوە، لا ١٤٨. جلال الطالباني: كردستان والحركة القومية، ص ١٠٦- ١٠٧.

[١٤٤] جليلي جليل واخرون: الحركة الكردية في العصر الحديث، ص ١٢٨.

[١٤٥] هەمان سەرچاوەو لاپەڕە.

[١٤٦] د. مارف عومەر: کێشەی کەسایەتی یاسایی، لا ٦٦.

[١٤٧] بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: (د. حامد محمود عيسى: المشكلة الكردية في، ص ١٣٦- ١٥٠).

[١٤٨] جەمال نەبەز: کوردستانو شۆڕشەکەی، لا ١٥٨.

[١٤٩] جلال الطالباني: كردستان والحركة القومية، ص ١١١- ١١٣.

[١٥٠] جەمال نەبەز: کوردستانو شۆڕشەکەی، لا ١٦٦.

[١٥١] ڕەمزی قەزاز: بزوتنەوەی سیاسیو ڕۆشنبیری، لا ٣٧.

لەساڵی (١٩٣٥) کۆمەڵەی (فیداکارانی نیشتمان– فیدائی الوطن)و لەساڵانی (١٩٣٧– ١٩٣٨) کۆمەڵەی (برایەتی)و (ئازادی کوردی)و (دارکەر) دروستبوون[١٥٢].

بەمجۆرە لەباشوری کوردستانو لەقۆناغی دووەم چەندین پارتو رێکخراوو راپەرینی چەکداریو جەماوەری لەشارو ناوچە کوردیەکاندا بەرپاکرا کەهەموویان ئامانجی وەدیهێنانی مافە نەتەوەییەکانی کورد بوو بەجۆرێك لەجۆرەکان.

هەروەها لەرۆژهەڵاتی کوردستان، هەر لەساڵانی (٢٠)ەکانەوە خەباتی نەتەوەییو رزگاریخوازی بەسەرکردایەتی سمکۆ کەدەیویست حکومەتێکی کوردی سەربەخۆ دابمەزرێنێت[١٥٣]، بەردەوام بوو تاساڵی (١٩٣٠)، لەساڵی (١٩٣٠)دا لە(خوراسان) راپەرینێکی جوتیاری سەریهەڵدا، بەڵام (رەزاخان) زۆر بەتوندی سەرکوتیکرد[١٥٤]. هەروەها چەندین راپەرینی جۆراوجۆر لەناوچەکانی سەردەشتو مەریوانو مهابادو...هتد بەرپابوون، هەندێکیان کارێگەری راپەرینی ئاراراتیان لەسەربوو، بەتایبەتی ئەو راپەرینانەی لەساڵانی (١٩٢٨و١٩٢٩) لەمهابادو سەردەشت رویاندا[١٥٥].

لەرۆژئاوای کوردستان (کوردستانی سوریا) لەساڵانی (١٩٣٠)دا، بزاڤێك سەریهەڵدا کەیەکێك لەسەرکردە کوردەکانی ئەو ناوچەیە سەرپەرشتی ئەکرد بەناوی (حاجو– هاجو) کە لەلایەن کۆمیتەی خۆییبونەوە یارمەتی ئەدرا، لەسەر سنور لەگەڵ دەستەیەکدا کەژمارەیان بەسەدان مرۆڤ مەزەندە دەکرێ لە(٢٥ی ئابی ١٩٣٠)دا گوندێکی مەڵبەندی (نەسیبین)یان ئازادکردو لەوێ بریارنامەیەکیان لەچاپدا، کەمەبەستو هەڵوێستی نەتەوایەتی گشتی سەربەخۆیی تێدا دیاری کرابوو، بانگەوازیان لەخەڵکی کورد کردبوو کە بەیارمەتیو هاوڕێی لەگەڵ کوردەکانی ئارارات دەستبەکاربن[١٥٦]، بەڵام ئەم بزوتنەوەیەش زوو سەرکوتکرا.

سەبارەت بەئەو بەشەی کوردەکان کە هەر لەسەردەمی پەیماننامەی گوڵستانو تورکمانچایو دواتردا کەوتبووە ژێر دەستی سۆڤیەت (روسیای پێشوو)، بارودۆخ تاراددەیە٘ك جیاوازبوو، بەڵام بەهەمان شێوە ئەمانیش توشی گێروگرفتی دەوڵەتە فەرمانڕەواکان هاتوون بەتایبەتی لەسەردەمی روسیای تەزاری، بەڵام لە(١٩٢٣)دا بەهاوکاری لینین لەئازەربایجاندا (کوردستانی سۆڤیەت) دامەزرێنراکە پایتەختەکەی (لاچین) بوو[١٥٧].

بزاڤێکی رۆشنبیریو وەرگێرانو کردنەوەی قوتابخانەی کوردی لەم بەشەی کوردستان سەریهەڵدا، بەڵام ئەم بارودۆخەش تاساڵی (١٩٣٩)ی خایاندو ئەم کوردستانە هەڵوەشێنرا[١٥٨].

---

[١٥٢] عبدالستار طاهر شريف: الجمعيات والمنظمات والأحزاب، ص ٩٣.

[١٥٣] ئەبو القاسمی لاهووتی: کوردو کوردستان، لا ٤٣.

[١٥٤] د. عبدالرحمن قاسملو: أربعون عاماً من الكفاح من أجل الحرية، د. عزالدين مصطفى رسول، ج١، بدون، ص ٢٥– ٢٧.

[١٥٥] د. عبدالرحمن قاسملو: أربعون عاماً، ص ٢٥– ٢٧.

[١٥٦] کریس کۆچیرا: کورد لەسەدەی (٢٠– ١٩)دا، لا ١٦٩.

[١٥٧] مەهاباد کوردی: کوردەکانی سۆڤیەت یاکوردستانی سۆڤیەت، راگوێزانی: شاسوار فەیلی، گۆڤاری (کاروان)، ژمارەی (١٨٥) ساڵی ١٩٩٨، لا ٨٧. ئارام عەلی: پەیوەندی نێوان کوردو روسیا، لا ١٤٥.

[١٥٨] مەهاباد کوردی: کوردەکانی سۆڤیەت یا، لا ٨٧.

کوردەکانی سۆڤیەت هەوڵی هاریکاری کوردیانداوە بەگشتیو هەمیشە شانازیان بەخەباتی نەپساوەی گەلەکەیان کردووە لەپارچە جیاجیاکانی کوردستان[١٥٩].

بەم جۆرە، دەبینین کەئەم قۆناغەی ناسیۆنالیزمی کوردی خاوەنی کۆمەڵێك سیماو جیاکەرەوەی تایبەت بەخۆیەتی جیاواز لەقۆناغی یەکەم، لەبەرئەوە بەشێوەیەکی گشتی گرنگترین ئەو جیاکاریانە لەرووی خەباتو هەوڵە ناسیۆنالیستیەکەی نەتەوەی کوردی لەم دوو قۆناغەدا بەچەند خاڵێك دیاریبکەین:

١-لەرووی جوگرافییەوە:

لەقۆناغی یەکەمی ناسیۆنالیزمی کوردیدا کوردستان بۆ دوو پارچە دابەشکرابوو، بەشێکی لەژێر دەسەڵاتی دەوڵەتی عوسمانیدا بوو، بەشەکەی تری لەژێر دەستی دەوڵەتی قاجاریدا بوو.

لەبەر ئەوە بزاڤی نەتەوەیی کورد لەم قۆناغەدا لەگەڵ دوو دەسەڵاتدا مامەڵەی دەکردو رووبەڕوو دەبووەوە، بەمانایەکی تر ئەرکی ناسیۆنالیزمی کوردی لەو قۆناغەدا پێکەوە بەستنەوەی ئەو دوو پارچەیەو پێکهێنانی کیانێکی یەکگرتوو بوو. لێرەوە هەوڵدان بۆ بەرپاکردنی خەباتو شۆڕشی گەورەو گشتگیر ساناتر بوو، بۆیە ئەگەر سەرنجی ئەم قۆناغە بدەین زۆرتر کوردەکان توانیویانە پەیوەندی بەیەکترەوە بکەنو لەیەکتر ئاگاداربنو هاوکاریو تەبایی پارچەکانی کوردستان زۆرتر دەبینرێت.

بەڵام لەقۆناغی دووەمی ناسیۆنالیزمی کوردیداو لەدەرەنجامی پەیمانی لۆزان، کوردستان دەکرێتە چەند پارچەیەکو هەر پارچەیەك دەخرێتە ژێر دەسەڵاتی دەوڵەتێکەوە. ئەم پارچە پارچە کردنە هەرلایەنی جوگرافی نەگرتەوە، بەڵکو دابڕینی کوردەکان بەو سنورە دەستکردانەو لکاندنیان بەدەوڵەتێکەوە، کەئەمان لەناویدا نەك وەك نەتەوە، بەڵکو وەك کەمینەی نەتەوەیی مامەڵەیان لەگەڵدا دەکرا، هاوکات دابڕینی ئەو ستراکتۆرە نەتەوەییەبوو کەسەردەمانێك پێشتر لەخەملێندا بوو، پارچە پارچەکردنی کەلتورو فەرهەنگێك بوو پاشان تێکەڵکردنی بەکەلتورو فەرهەنگێکی تر، کەزاڵترو بەهێزترە لەهەموو لایەنەکانیەوە کەئەمەش وایکرد تاکەکانی نەتەوە بەناچاری مل بۆ کەلتوری باڵادەستو دابو نەریتەکانی کەچبکەن. لێرەوە دۆزینەوەی شۆڕشێکی هاوشێوەی شۆڕشەکەی شێخ عوبەیدوڵڵای نەهری کارێکی ئەستەمە، لەبەرئەوەی سنوری خەبات زیاتر بچوککراوەتەوەو هەر پاچەیەك لەبەرامبەر ئەو دەوڵەتەدا خەباتدەکات کەبەسەریدا دابەشکراوە، بەمەش ئەگەر ناسیۆنالیزمی کوردی لەقۆناغی یەکەمدا لەبەرامبەر دوو دەوڵەتدا خەباتی کردبێت، ئەوا لەقۆناغی دووەمدا دەبوو بە بەشەکەی سۆڤیەتەوە لەبەرامبەر پێنج دەوڵەتدا خەباتی خۆی درێژە پێبدات.

٢-خواستو داوا نەتەوەییەکان:

خواستو داواکانی ناسیۆنالیزمی کوردی لەقۆناغی یەکەمدا زۆرتر هەوڵی پێکهێنانی کیانی سەربەخۆو پێکهێنانی دەوڵەتێکە کەزۆرینەی ناوچە کوردییەکان بگرێتەخۆی، چونکە لەم قۆناغەدا کورد وەك نەتەوەیەك داواکانی خۆی دەخستەڕوو، لەم ماوەیەدا خەونەکان گەورەترو فراوانتربوون ئەمەش جگەلەرەی ئەو دوو دەوڵەتەی کوردیان دابەشکردبوو رووەو لاوازی ئاڕاستەیان وەرگرتبوو، سەردەمی

[١٥٩] هەمان سەرچاوەو لاپەڕە.

جولانەوەی نەتەوە ژێردەستەکان بووو بەهێزی هەوڵە نەتەوەییەکانیش کاریگەریی خۆی هەبوو لەسەر داواو خواستە نەتەوەییەکان، ئەمە سەرەرای ئەوەی کورد لەسەر ئاستی هەرێمیو لای زلهێزەکانی ئەوکات وەك نەتەوەیەك مامەڵەی لەگەڵدا دەکرا.

بەڵام لەقۆناغی دووەمی ناسیۆنالیزمی کوردیدا، لەدەرەنجامی پارچەپارچەکردنی کوردستانو سیاسەتی شۆڤینستی ئەو دەوڵەتانەی کوردستانیان بەسەردا دابەشکرابوو، کەئامادەنەبوون گوێ بۆ هیچ داوایەکی کورد بگرن، ناسیۆنالیزمی کوردی ناچاربوو سازش لەبەشێکی زۆری خواستو داوا نەتەوەییەکانی خۆی بکاتو لەهەر پارچەیەکدا دروشمی خودموختاریو ئۆتۆنۆمی لەجیاتی خواستی سەربەخۆیی بەرزبکاتەوە، هاوکات توندوتیژی ئەم دەوڵەتانە لەسەر پاراستنی سنورەکان وایکرد لەهەر پارچەیەکدا ناسیۆنالیزمی کوردی بەداکۆکیکردنی مافەکانی ئەو بەشەی کوردەوە خەریکبێت، ئەمە جگەلەوەی کەوەك ئاماژەمان بۆکرد کورد وەك کەمینە مامەڵەی لەگەڵدا کراوە.

٣-بنەماکانی ناسیۆنالیزمی کوردی:

لەقۆناغی یەکەمی ناسیۆنالیزمی کوردیدا، بەهۆی کاریگەری ئاین لەسەر تاکی کوردیو بوونی خەلیفە وەك سومبولێکی دەسەڵاتی ئیسلامیو خاوەن پیرۆزی، لەکاتی هەوڵدان بۆ بەرپاکردنی شۆرشو راپەرینو کۆکردنەوەی زۆرترین تاکەکانی نەتەوە بۆ بەدەستهێنانی بنکەیەکی جەماوەری فراوان بۆ راپەرین کار لەسەر بنەمایەکی (ئایینی– نەتەوەیی) ئەکرا، بۆیە زۆرجار ئاراستەی جۆراوجۆر لەناو شۆرشگێران لەبەرامبەر خەلیفەی عوسمانیو نەتەوەی ئەرمەنو ئاسوری هاتۆتەبوونو دواجار ناکۆکیو ململانێی لەنێوان تاکەکانی کورد دروستکردووە، بۆ نمونە ئەو دەنگەی لەکۆبوونەوەی خێڵەکانی شێخ عوبەیدوڵڵا سەرهەڵدەدات بۆ ئەوەی دژی ئەرمەنەکان خەباتبکەن کەشێخ ناچاردەکات تەکفیری دەوڵەتی عوسمانی بکات، یان ململانێو ناکۆکی نێوان شێخ عەبدولقادری نەهریو ئەمین عالی بەدرخان.

زۆرجار کارکردی ئاین لەبەرگی جۆراوجۆردا خۆی نواندووە، بۆ نمونە لەئەنجامی جیاوازی ئاینزا، سوننییەکان لەراپەرینی قۆچگیری ساڵی (١٩٢٠)دا بەشداری ناکەن کە لەلایەن قزڵباشەکان بەرپاکرا بوو.

بەڵام لەقۆناغی دووەمداو لەئەنجامی رەتکردنەوەی خەلافەتو نەمانی سوڵتان، سومبولی پیرۆز لای تاکی کوردی بوونی نامێنێت، هاوکات لەئەنجامی گەشەکردنی هەستو هۆشی نەتەوەیی، دەبینین لەهەر بەشێك لەبەشەکانی کوردستان ئامادەباشیو بەشداری فراوانی چینەکانی کۆمەڵ هەیە بۆ قوربانیدانو بەرپاکردنی شۆرشو راپەرین، ئەم لایەنە گورو تینێکی ئەوتۆی بەناسیۆنالیزمی کوردی بەخشیووە کە لەهەموو دامرکاندنەوەیەکداو لەهەر ناوچەیەك، هاوکاریو بـــوونی کـــۆمـــەکی دەوڵەتانی هەرێمیو ئیمپریالیستی دەبینین، راپەرینی شێخ سەعیدو ئاراراتو ئەیلولی رەشو بارزانو... هتد نمونەی ئەم لایەنەن.

٤-سەرکردایەتیو بەرێوە بردنی هەوڵە ناسیۆنالستیەکان:

لەقۆناغی یەکەم، سەرکردەی شۆرشو راپەرینەکان زیاتر تاکەکەس بوونو ئەوانیش شێخو پیاوانی ئایینی بوون، شێخەکان رۆڵێکی گرنگیان لەگەشەپێدانی ناسیۆنالیزمی کوردو بزوتنەوە سیاسیو سەربازییە

سەربەخۆیی خوازییەکانی نەتەوەی کورددا گێڕا[١٦٠]، بۆ ئەم دیاردەیەش هۆکار زۆربوو، بەڵام گرنگترینیان بریتی بوو لەوە کەڕۆشنبیری باوی ئەو سەردەمە زیاتر ئایینی بوو، خوێندن لەتەکیو خانەقاکانداو لەلای مەلاکان بوو، ئەو فەقێو قوتابیانەش دەیانخوێند زیاتر کوڕە میرو دەوڵەمەندەکان بوون[١٦١].

لەبەرئەوە دەبینین ئەو چینە بورژوایەی لەئەورووپا سەرکردایەتی شۆڕشە نەتەوەییەکانی دەکردو ڕۆڵی سەرەکی تێدا دەبینی، لەکوردستان پیاوانی ئایینیو شێخەکان ئەو بۆشاییەیان پڕکردبووەوە، ئەمە ئەوە ناگەیەنێت ڕۆڵی شێخو مەلاکان لەم قۆناغەدا کەم ئەرزش سەیربکرێت، بەڵکو لایەنە خراپەکانی ئەم دیاردەیە خۆی لەوەدا بەرجەستەدەکات کەچارەنوسی شۆڕشو ڕاپەڕین پەیوەستبووە بەئاستی هۆشیاریو بڕیارو چارەنوسی سەرکردەکەوە، چونکە زۆرجار بەناوی ئاینو برایەتی ئایینیو... هتد، کار لەسەر سۆزی ئایینی کراوەو بەناوی غەزاو دژایەتی کوفرەوە ئاراستەی شۆڕش بەرەو هەڵدێر براوە، یان جیاوازی هۆزایەتیو چینایەتی زاڵبووە بەسەر پەیوەندییەکانداو بووەتە هۆی لاوازی بزوتنەوەکان، تەنانەت ئەو پارتو ڕێکخراوانەی لەم قۆناغەدا دروستبووبوون ڕۆڵێکی لاوەکیان هەبوو لەزەمینەسازیکردن بۆ شۆڕشو ڕاپەڕین.

بەڵام لەقۆناغی دووەمدا، لەگەڵ ئەوەی کەبەشێك لەشێخو پیاوانی ئایینی لەلوتکەی سەرکردایەتی شۆڕشدا هەر بوونیان هەبوو، بەڵام هاوکات ڕۆڵی پارتو ڕێکخراوە کوردییەکانو کەسانێکی ڕۆشنبیر لەپشت پیاوانی ئایینییەوە ڕۆڵیان هەبوو لەداڕشتنی پلانو نەخشەسازی شۆڕشو زەمینەسازی بۆ خەبات، لەڕاپەڕینی شێخ سەعیدی پیرانو خۆیبووندا زیاتر ئەم ڕاستییە دیارە، هەروەها زیاتر لەپیاوانی ئایینی چینی ناوەند لەبازرگانو شاعیرانو ئەفسەرانو... هتد، ڕۆڵی خۆیان دەگێڕن، ڕاپەڕینی (٦)ی ڕەشی ئەیلولو جوتیارانی ڕۆژهەڵاتی کوردستان لە(١٩٣٠) و... هتد نمونەی ئەم لایەنەن.

٥-لەڕووی مەیدانەکانی خەبات:

لەقۆناغی یەکەمدا، بەشێکی زۆری خەباتی ناسیۆنالیستانەی کورد لەپایەتەختەکانی دەوڵەتی عوسمانیو ئێراندا بوو؛ میکانیزمی خەباتیش زیاتر شێوازی هێمنو میانەڕەوانە بووەو هەوڵدان بووە بۆ ئەوەی لەڕێگەی گفتوگۆو دانوستانەوەو بەهەوڵی دیبلۆماسی لەگەڵ هەردوو دەوڵەتو پەیوەندیکردن بەکونسولگەی دەوڵەتە ئەورووپیەکانەوە چارەسەری کێشەی کوردی بکرێتو خراستە نەتەوەییو ڕزگاریخوازیەکانیان بهێننەدی، لەم پێناوەشدا کەمتر لایان لەلایەنی چەکداری کردۆتەوەو زیاتر لەهەوڵی پێکهێنانی پارتو ڕێکخراوی سیاسیو پیشەییو کردنەوەی یانەی ڕۆشنبیری بوون.

بەڵام لەقۆناغی دووەمدا، دوای ئەوەی کوردستان پارچە پارچە دەکرێتو دەکەوێتە بەر لێشاوی ستەمو شۆڤینییەتی عەرەبو فارسو تورکو گشت مافە نەتەوەییو کەلتوریەکانی پشتگوێ دەخرێتو مامەڵەی کەمینەو تورکو عەرەبی شاخاویان لەگەڵدا دەکرێت، ناسیۆنالیزمی کوردیش ئاراستەی خەباتی چەکداری وەردەگرێتو بنکەی ئەم خەباتەش لەپایەتەختەکانەوە بۆ شارو ناوچە کوردییەکان دەگوازێتەوەو لەڕێگەی شۆڕشو ڕاپەڕینەوە هەوڵی پارێزگاریکردنی فەرهەنگو کەلتورو مۆرکی نەتەوەیی کوردو کوردستانیان داوە.

---

[١٦٠] ڕۆبەرت ئۆڵسن: ڕاپەڕینی شێخ سەعیدی، ل ١٢- ٢٠.

[١٦١] کامەران مەنتك: نەتەوایەتیو بزوتنەوەی نەتەوایەتی کورد، بش ١، ل ١٠.

دەرەنجام:

*ناسیۆنالیزمی کوردی بە شۆڕشەکەی شێخ عوبەیدوڵڵای نەهری سیمایەکی نەتەوەیی دیار و ئاشکرا وەردەگرێت ، کە دەکرێت وەك سەرەتای بە ئایدۆلۆجی بوونی ناسیۆنالیزمی کوردی ناوزەدی بکەین، چونکە ئەم ناسیۆنالیزمە لێرەوە ئاراستە وەردەگرێت و هەوڵدەدات میکانیزمەکانی خەباتی نەتەوەیی فەراهەمبهێنێت لەپێناو بەدیهێنانی خواست و هیواکانیدا.

*لە میانەی دابەشکاریەکانی ئەم لێکۆڵینەوەیەدا،بە سەرنج دان لە هەردوو قۆناغە سەرەکیەکەی ناسیۆنالیزمی کوردی کاریگەری ئاینیمان بۆ دەردەکەوێت لەسەر ئەم ناسیۆنالیزمە،بەدیوێکیدا هەمیشە وەك هۆکارێکی کاریگەر تاکی کوردی پێچەواشە کراوە و خەبات و شۆڕشە نەتەوەییەکانی کوردی پێ سەرەونگون کراوە ، بە دیوێکی تریشیدا پابەندی کورد بە چەند ئایینزایەکی جیاواز بەتایبەتی (شیعی–سوننی) ڕۆڵێکی سەلبی بینیوە لە هاوکاری نەکردنی یەکتریدا و لە کاتی بەرپاکردنی هەر شۆڕش و بزاوتێکی نەتەوەییدا،بەتایبەتی ئەم لایەنە لە هەردوو شۆڕشی(قۆچگیری وشێخ سەعیدی پیران)دا بە ڕوونی دیارە.

*لەم توێژینەوەیدا ئەوە تێبینی دەکرێت،کە ناسیۆنالیزمی کوردی وەك گشت ناسیۆنالیزمێکی دی،خاوەنی کۆمەڵێك بنەما و خواستی تایبەتی بووە و هەڵگری کۆمەڵێك دروشمی نەتەوەیی بووە ، کە بەردەوام هەوڵیداوە لە مەودایەکی فراوانی خەبات و بەکارهێنانی هۆکاری جۆراوجۆر و هەمەلایەن، زیاتر مانا بە نەتەوە و کێشەکەی ببەخشێت ، لەلایەکی ترەوە کاریگەری ئەم خەباتە لەسەر کۆمەڵگەی کوردی و بەرەوپێش بردنی لە ڕووی کۆمەڵایەتی و سیاسیەوە ڕەنگی داوەتەوە.

*ناسیۆنالیزمی کوردی ئەگەرچی نەیتوانیوە قەوارەی سیاسی نەتەوەیی کوردی بەرجەستە بکات ، بەڵام ڕۆڵی سەرەکی بینیوە لە پاراستنی مۆرکی نەتەوایەتیو بانگەشەکردن بۆ کورد وەك نەتەوەیەکی ژێردەست و چەوساوە و سەلماندنی ڕەوایەتی کێشەکەی.

ملخص البحث

اكتنف مسار الحركة القومية الكوردية شيء من الغموض والجدل المتعلق بوجودها وتاريخها الفعلي على حد سواء، فبالنسبة لمؤرخي ومنظري المدارس الاوربية فقد اعتبرت حسب مقاييسهم المعمول بها غير موجودة اصلا بل وانتهت هذه الرؤية الى القول بعدم وجود القومية الكوردية، وبالمقابل نجد البعض ووفقا لمعاييرهم الخاصة والمختلفة (خاصة الباحثين الكورديين) يؤكدون على وجود القومية الكوردية، بل وينسبون بدايات ظهورها الى ماقبل ظهور القوميات الاوربية، ويؤكدون على جذورها العميقة في التاريخ الانساني.

ونحن نحاول في هذه الدراسة المكونة من مبحثين أن نؤشر البدايات الاولى لنشوء القومية الكوردية، والتي بدأت فعليا منذ اواخر القرن التاسع عشر وتعززت في النصف الاول من القرن العشرين، بالاضافة الى ذكر أهم المبادىء والاسس التي أستندت اليها هذه الحركة ومراحل تطورها، وباتباع المنهج التاريخي التحليلي المقارن، حتى نستطيع أن نلم باطراف هذه الدراسة، ونستدل عليها ونوثقها تاريخياً مع المقارنة بين الاراء المختلفة حولها.

Summery

The path of the Kurdish nationalist movement surrounded by some of obscurity and argument concerning a bout its existence and its actual history. As for the European school chroniclers and their in force measures, it was not existed originally, but even they said that there is no such thing as Kurdish nationality. I.: return we find that other schools and according to its dissimilar standards emphasis the Kurdish nationality, they even ascribe it to age before the European nationalities and emphasis its deep roots in the human history.

To indicate the first beginnings of the Kurdish nationalist movement emergence which was actually start in the late of nineteenth century and consolidated in the first half of twentieth century in addition to the most important principles and bases which this movement based on and its evolution levels.

And by using the comparative analysis it historical method we finished this study reaching the requested scientific conclusions.

سەرچاوەکان

یەکەم – بەڵگەنامە بڵاوکراوەکان

١–د.احمد عثمان ابوبکر:

نصوص ثلاث رسائل للشيخ عبيدالله النهري،مجلة(شمس كردستان)،العدد(٦٩)،نيسان ١٩٨٥.

٢–جەمال میرزا عەزیز:

لەتاریکی یەوە بۆ ڕووناکی بەڵگەنامەکانی شۆڕشی ١٨٨٠،سلێمانی،دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم،١٩٩٩.

دووەم–سەرچاوە کوردیەکان

٣–ئارام عەلی:پەیوەندی نێوان کورد و ڕوسیا(کوردستانی قەفقاز یا سۆڤێتی)، چاپخانەی لیرە، سلێمانی ١٩٩٠.

٤–ئەبوالقاسمی لاهووتی:کوردو کوردستان، و:جەبار قادر، هۆڵەندا، ١٩٩٨.

٥–ئەحمەدی خانی:مەم و زین،ئامادەکردنی:هەژار،پاریس،١٩٨٩.

٦–ئیحسان نوری پاشا:شۆڕشی نەتەوەیی کورد لە تورکیا،و:م.جەمیل ڕۆژبەیانی،دارالحرية للطباعة، بەغداد،١٩٩٣.

٧–بلەج شێرکۆ:کێشەی مێژینەوئێستای کورد،و:محەمەد حەمە باقی،کوردستانی عێراق،چاپی سێ یەم،١٩٩٣.

٨–جەبار قادر: چەند بابەتێکی مێژووی کورد، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی،

.١٩٩٩

٩-جەلال تەقی: بیرەوەریەکانی ئەحمەد تەقی دەربارەی شۆڕشەکانی شێخ مەحمود و سمکۆ، چاپەمەنی سلێمانی، سلێمانی، چاپی دووەم ١٩٩٩.

١٠-جەلیلی جەلیل:

*ڕاپەڕینی کوردەکان ساڵی ١٨٨٠، و: د.کاوس قەفتان، دارالحرية للطباعة، بەغداد، ١٩٨٧.

*هەندێ سیمای ژیانی کۆمەڵایەتی وسیاسی و کلتوری کورد لە کۆتایی سەدەی نۆزدەوسەرەتای سەدەی بیستەم دا،و:ئەنوەر قادر محەمەد،ستۆکهۆڵم،١٩٩٣.

١١-جەمال نەبەز:

*بیری نەتەوەیی کوردی نەبیری (قەومیەتی) ڕۆژهەلاتی و نەبیری (ناسیۆنالیزمی)ڕۆژئاوای یە،سوید، بلاوکراوەی ڕێکخراوی سۆسیالیستی کورد لە ئەورووپا، ١٩٨٤.

*کوردستان و شۆڕشەکەی،و:کوردۆ،بنکەی کۆمپیوتەری ئازاد،سوید، ١٩٨٥.

١٢-جەواد مەلا و ئەوانی تر:ئاڵای ئیسلام یان ... ئاڵای بەکرێ گیراوی چڵکاوخۆری،سلێمانی، چاپی دووەم، ١٩٩٩.

١٣-ڕەمزی قەزاز: بزوتنەوەی سیاسی و ڕۆشنبیری کورد لەکۆتایی چەرخی نۆزدەهەمەوە تا ناوەڕاستی چەرخی بیست، چاپخانەی ژین، ساڵی ١٩٧١.

١٤-ڕۆبەرت ئۆڵسن: ڕاپەڕینی شێخ سەعیدی پیران، و: ئەبوبەکر خۆشناو، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی، چاپی دووەم، ١٩٩٩.

١٥-ڕۆهات ئالاکۆم: خۆیبیون و شۆڕشی ئاگری، و: شوکور مستەفا، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر ٢٠٠٠ز.

١٦-ڕۆینە لۆمبۆرت: کورد گەلێکی بێ وڵات، و: ئەمجەد شاکەلی، ستۆکهۆڵم، ١٩٩٤.

١٧-شەرەفخانی بەدلیسی: شەرەفنامە، و: هەژار، چاپی دووەم، ١٩٨١.

١٨-صالح محمد امین: کوردو عەجەم (مێژووی سیاسی کوردەکانی ئێران)، لندن، چاپی یەکەم، ١٩٩٢.

١٩-عەبدولڕەحمان قاسملو: کوردستان و کورد، و: عەبدوڵڵا حەسەن زادە، لەبلاوکراوەکانی بنکەی پێشەوا، ١٩٧٣.

٢٠-عەبدولعەزیز یامولکی: کوردستان و ڕاپەڕینەکانی کورد، و: شێرزاد کەریم، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی، چاپی دووەم، ١٩٩٩.

٢١-عەزیز شەمزینی: جولانەوەی ڕزگاری نیشتمانی کوردستان، و: فەرید ئەسەسەرد، سەنتەری لێکۆڵینەوەی ستراتیجی کوردستان، سلێمانی چاپی سێ یەم، ١٩٩٨.

٢٢-کەمال فوئاد(ئامادەکردن): کوردستان یەکەمین ڕۆژنامەی کوردی،(و. بەشە تورکیەکەی:

شێرزادعەبدولکەریم)، پێداچونەوە: مستەفا زەنگەنە/ عوسمان محەمەد هەورامی، سوپاس و پێزانین: د.کەمال فوئاد، پێشەکی: د.فەرهاد پیربال/ مەلا بەختیار، بڵاوکراوەکانی بنکەی ئەدەبی و روناکبیری گەلاوێژ، چاپی یەکەم، ٢٠٠٠.

٢٣-کەمال مەزهەر: تێگەیشتنی ڕاستی و شوێنی لەڕۆژنامەنووسی کوردیدا، بەغداد، ١٩٧٨.

٢٤-کەندالّو چەندانی تر: گەلێکی پەژموردەو نیشتمانی پەرت(کوردستان و کورد)، و: م. گۆمەیی، سوید، ١٩٩٨.

٢٥-کریس کۆچێرا: کورد لەسەدەی (٢٠ و ١٩)دا، و: محەمەد ڕەیانی، چاپخانەی سەقز، تەهران، چاپی دووەم، ١٣٦٩.

٢٦-مارف عومەر گوڵ: کێشەی کەسایەتی یاسایی نێونەتەوەیی گەلی کورد، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی ١٩٩٩.

٢٧-محەمەد ئەمین زەکی: مێژووی کوردو کوردستان، بەغداد، ١٩٣١.

٢٨-محەمەد حەمە باقی: شۆڕشی شێخ عوبەیدوڵڵای نەهری(١٨٨٠)لەبەڵگەنامەی قاجاریدا، چاپخانەی موکریان، هەولێر، چاپی یەکەم، ٢٠٠٠.

٢٩-محەمەد ڕەسوڵ هاوار:

*شێخ مەحمودی قارەمان ودەوڵەتەکەی لەخواروی کوردستان، بەرگی یەکەم، لەندەن، ١٩٩٠.

*شێخ مەحمودی قارەمان ودەوڵەتەکەی لەخواروی کوردستان، بەرگی دووەم، لەندەن، ١٩٩١

*سمکۆ(ئیسماعیل ئاغای شوکاك)و بزوتنەوەی نەتەوایەتی کورد، چاپخانەی ئاپێل، ستۆکهۆڵم، ١٩٩٥.

٣٠-مەسعود بارزانی: بارزانی و بزوتنەوەی ڕزگاریخوازی کورد، و: سەعید ناکام، چاپخانەی خەبات، دهۆك، ١٩٩٨.

٣١-مەسعود محەمەد: حاجی قادری کۆیی، بەشی دووەم، بەغدا، ١٩٧٤.

٣٢-م. س. لازاریڤ: کێشەی کورد(١٨٩٦-١٩١٧)، و: د. کاوس قەفتان، بەشی یەکەم و دووەم، بەغداد، ١٩٨٩.

٣٣-مینۆرسکی: کورد، و: حەمە سەعید حەمە کەریم، بەغداد، ١٩٨٤.

٣٤-واسیلی نیکیتین: کوردو کوردستان، و: هێدی، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر، ١٩٩٧.

٣٥-وەلید حەمدی: کوردو کوردستان لەبەڵگەنامەکانی بەریتانیادا، و: موحەمەد نوری تۆفیق، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی، ١٩٩٩.

سێیەم-سەرچاوە عەرەبی یەکان

٣٦-إبراهيم خليل أحمد واخرون: تركيا المعاصرة، جامعة الموصل، ١٩٨٧.

٣٧-إريك هوبسباوم : الأمم والنزعة القومية منذ عام(١٨٧٠)،ت:عدنان

حسين،دارالمدى،ديمشق،١٩٩٩.

٣٨-جلال الطالباني:كردستان و الحركة القومية الكردية،بيروت،١٩٦٩.

٣٩-جليلي جليل و اخرون:الحركة الكردية في العصر الحديث،ت:عبدي حاجي،دار الرازي للطباعة،بيروت،١٩٩٢.

٤٠-جياووك الكوردي(م.ع.أ):القضية الكردية،بغداد،١٩٢٥.

٤١-حامد محمود عيسى علي:المشكلة الكردية في الشرق الأوسط،مكتب ميربولي،قاهرة،١٩٩٢.

٤٢-زنار سلوبي:في سبيل كردستان،ت:ر. علي،رابطة كاوا،بيروت،١٩٨٧.

٤٣-سروة اسعد صابر:كردستان من بداية الحرب العالمية الاولى الى نهايةالمشكلةالموصل،اربيل،١٩٩٩.

٤٤-صلاح الدين محمد سعدالله: كردستان و الحركة الوطنية الكردية،بغداد،١٩٥٩.

٤٥-عبدالله محمد علي علياوقيي:كردستان في عهد الدولة العثمانية من منتصف القرن التاسع عشر الى بدء الحرب العالميةالاولى ، اربيل،١٩٩٩.

٤٦-عبدالرحمان قاسملو: أربعون عاما من الكفاح من أجل الحرية، ت: د. عزالدين مصطفى رسول، مطبعة جامعة صلاح الدين،اربيل،بدون سنة.

٤٧-عبدالستار طاهر شريف: الجمعيات المنظمات الأحزاب الكردية في نصف قرن(١٩٠٨ . ١٩٥٨)، شركة المعرفة للنشرو التوزيع، بغداد، ١٩٨٩.

٤٧-عزيز الحاج: القضية الكردية في العشرينات،الطبعة الثانية،بغداد،١٩٨٥.

٤٩-فيصل الدباغ: أضواء على كتاب ﴿الجمعيات المنظمات الأحزاب الكردية في نصف قرن(١٩٠٨ . ١٩٥٨)﴾،أربيل،١٩٩٧.

٥٠-كارل بروكلمان: تأريخ الشعوب الإسلامية، ت: بينيه أمين فارس منير البعلبكي، دار الملايين، بيروت، الطبعة التاسعة ، ١٩٨١.

٥١-كمال مظهر أحمد:كردستان في سنوات الحرب العلمية الأولى،ت:محمد ملا كريم،بغداد،١٩٨٤.

٥٢-م. أ. حسرتيان: كردستان تركيا بين الحربين، ت: د. سعدالدين ملاو بافي نازي، رابطة كاوا، بيروت، ١٩٨٧.

٥٣-مالمسيانژ:

*بدرخانيو جزيرة بوتان، ت:شوكور مصطفى، مطبعة وزارة التربية، أربيل،١٩٩٨.

*القومية الكردية والدكتور عبدالله جودت في مطلع القرن العشرين، ت: شوكور مصطفى، دار ئاراس للطباعة، أربيل، ٢٠٠٠.

٥٤-لوسيان رامبو:الكرد و الحق،ت:عزيز عبدالأحد نباتي،أربيل،١٩٩٨.

٥٥-نجاح عطا الطائي:الفكر القومي،طهران،١٩٨٦.

56-Malmîsanÿ û Mahmûd Lewandî :Li Kurdistana bakur u li Tirkiyê {ROJNAMEGERÎYA KURDÎ (1908 – 1992)} ,Cilt2, Ankara, 1992.

چوارەم – گۆڤار و ڕۆژنامەکان :

أ-گۆڤارەکان

١-د.أحمد عثمان ابوبكر: كرد ستان في عهد السلام، مجلة (الثقافة)، حلقات، سنوات(١٩٧٨– ١٩٨٢).

٢-ئازاد عەبدولواحد: فەلسەفە و بیری نەتەوایەتی، گۆڤاری(کادر)، ژمارە(٣٠)،تشرینی یەکەمی١٩٩٢.

٣-ئەکرەم محەمەد: سەردەمی نەتەوایەتی، گۆڤاری (ڕێبازی نوێ)، ژمارە(٢١)، کانونی یەکەمی٢٠٠٠ز.

٤-ئەمیر حەسەن پوور(پێداچوونەوەی کتێب): ئیتنۆناسیۆنالیزمی کورد، و: هاشم کۆچانی، گۆڤاری(رابون)، ژمارە(٧و٨)، ١٩٩٣.

٥-د. دلێر ئیسماعیل حەقی شاوەیس:نەتەوەو نەتەوایەتی (هۆکارەکانی لاوازی نەتەوایەتی لای کوردو دروست نەبونی قەوارەیەکی سیاسی)، گۆڤاری (زانکۆ)، ژمارە(٧)،(١٥)ئەیلولی(١٩٩٩).

٦-ڕەفیق سابیر:ناسیۆنالیزم و ناسیۆنالیزمی خێڵەکی،گۆڤاری(سەنتەری برایەتی)،ژمارە(٦)،حوزەیرانی(١٩٩٦).

٧-کامەران مەنتك: نەتەوایەتی و بزووتنەوەی نەتەوایەتی کورد،بەشی یەکەم، گۆڤاری (نیشتمان)، ژمارە(٣)، تەمموزی ١٩٩٧.

٨-محمد صالح الزيباري: خويبون و إنتفاچه ارارات (١٩٢٦– ١٩٣٠)، مجله(كاروان الاكاديمى)، العدد(١)،اربيل، ١٩٩٧.

٩-مهاباد کوردی:کوردەکانی سۆڤیەت یان کوردستانی سۆڤیەت،و:شاسوار فەیلی،گۆڤاری(کاروان)،ژمارە(١٨٥)،ساڵی(١٩٩٨).

١٠-مومتاز حەیدەری: دەوری ڕۆژنامەنوسی کوردی لەپێگەیاندنی هۆشیاری نەتەوەیی وبزاڤی ڕزگار یخوازی کورد، گۆڤاری(کاروان)، ژمارە(١٢٠)،ساڵی (١٩٩٨).

١١-هەڵکەوت عەبدوڵڵاو ئەوانی تر: دیدارێك سەبارەت بەبیر لەناو کورد، گۆڤاری (یەکگرتن)، ژمارە(١٤)، کانونی یەکەم (١٩٩١).

(١) ب-ڕۆژنامەکان

١٢-کەمال فوئاد(ئامادەکردن):کوردستان یەکەمین ڕۆژنامەی کوردی(١٨٩٨-١٩٠٢)، بەغداد،١٩٧٩.

Journal of JZS

Zankoy Sulaimani

Part B

ISSN/1813-0852

Scientific Journal Issued by University of Sulaimani

Humanitarian Sciences - Kurdistan Region / Iraq

No. 24 October 2008

UNIVERSITY OF SULAIMANI

زانكـۆی سلێمـانـی